

Kulturfeltets plass i samfunnsutviklingen

Rapport nr. 34-2024

SØA

Samfunns-
økonomisk
Analyse

Rapport nr. 34-2024 fra Samfunnsøkonomisk Analyse AS

ISBN-nummer:	978-82-8395-239-1
Oppdragsgiver:	KS
Forsidefoto:	
Tilgjengelighet:	Offentlig
Dato for ferdigstilling:	06.11.2024
Forfattere:	Karin Ibenholt, Oda Longvastøl, Adrian Lysne, Marthe Storo
Kvalitetssikrer:	Rolf Røtnes

Borggata 2B
N-0650 Oslo
Org.nr.: 911 737 752
post@samfunnsokonomisk-analyse.no

Forord

På oppdrag for KS har vi kartlagt forskning om hva kultur betyr for enkeltmennesker og samfunnet, og hva som er kulturens rolle i samfunnsutviklingen. Det er omfattende forskning om enkelte effekter, som for eksempel helsemessige effekter av å spille og lytte til musikk, og vi har sannsynligvis kun dekket en brøkdel av all denne forskningen, men forhåpentligvis den viktigste. For andre områder så har vi ikke funnet mye forskning, som enten kan bero på at det faktisk er lite forskning eller at den forskningen som finnes er lite tilgjengelig.

Videre drøfter vi hvordan kommuner og fylkeskommuner kan benytte den identifiserte forskningen i sitt arbeid med kultur, og ikke minst kultur som en integrert del i all samfunnsplanlegging.

Vi takker KS for et spennende og interessant prosjekt, og alle som har kommet med innspill til rapporten underveis.

Oslo, 6. november 2024

Karin Ibenholt

Prosjektleder

Samfunnsøkonomisk Analyse AS

Sammendrag

Kulturelle uttrykk er, og har alltid vært, viktig for menneskers tolkning av sine omgivelser, formidling av opplevelser og uttrykk for følelser.

Kultur påvirker den enkelte og samfunnet gjennom mange kanaler, fra helseeffekter til demokrati.

Gjennom sin mangefasetterte betydning spiller kultur en rolle i utviklingen av et bærekraftig

samfunn. Kommuner og fylkeskommuner bør integrere kultur i overgripende samfunnsplaner og i ulike typer av sektorplaner. Videre er det viktig at de legger til rette for et aktivt kulturliv lokalt, gjennom stabil og langsiktig finansiering.

Kommunene og fylkeskommunene spiller en viktig rolle i samspillet mellom kultur og andre samfunns- eller politikkområder. Dette bla. gjennom ulike former for tilskudd og støtte til kultur og som ansvarlig for (deler av) de andre samfunnsområdene. Å ha kjennskap til hvordan kultur kan bidra til å styrke lokal samfunnsutvikling kan spille en stor rolle ved prioritering av knappe ressurser. På oppdrag fra KS har vi kartlagt forskningen på ulike typer av samfunnseffekter (områder) og hva som er de viktigste funnene i denne forskningen.

Kultur kan gi positive helseeffekter

Kulturens innflytelse på helse er godt dokumentert gjennom forskning som viser hvordan deltagelse i kulturelle aktiviteter kan ha en positiv effekt på fysisk og mental helse. Flere studier viser at kulturell deltakelse, som å spille instrumenter, danse eller synge, og/eller kulturelt engasjement, som å gå på kino, konserter, kunstutstillinger eller museer, reduserer risikoen for for tidlig død. Aktiviteter som musikk, dans, og visuell kunst fremmer fysisk og mental velvære, og kan redusere symptomer på depresjon, angst og stress.

Å delta i eller oppleve ulike former for kulturelle uttrykk kan ha en positiv effekt i behandlingen av både lettere og tyngre psykiske lidelser, så vel som somatiske lidelser. Samtidig er det usikkerhet knyttet til hvordan denne sammenhengen fungerer, og hva den kausale

mekanismen er. Men bruk av kultur som terapeutisk intervensjon er ofte billig, og har få, om noen, bivirkninger, hvilket gjør at dette kan være et kostnadseffektivt supplement til annen medisinsk behandling.

Kulturelle aktiviteter kan forbedre kognitive evner

Det finnes mange studier som viser en positiv sammenheng mellom kulturell deltakelse og/eller kulturelt engasjement og kognitive evner. Det er spesielt barn og unge som nyter godt av dette. For eksempel er det vist at individer med over 10 års musikalsk trening i oppveksten har signifikant bedre visuell-spatiale evner, eksekutive funksjoner og verbal hukommelse i eldre alder. Samtidig har eldre voksne (og demente) flere fordeler spesielt av musikalsk aktivitet, i det det fremmer kognitivt og følelsesmessig velvære.

Både de kognitive effektene og kulturens bidrag til skaperglede, engasjement og utforskning gjør at det å bruke kulturelle uttrykk i barnehage og skole gir positive læreeffekter.

Kultur bidrar til å bygge sosial tilhørighet

Kultur spiller en rolle i å fremme sosial tilhørighet og integrering i samfunnet. Deltakelse i kulturelle arrangementer og tilbud skaper møteplasser, bla. gjennom å tilby mulighet for å delta som frivillig, hvor mennesker fra forskjellige bakgrunner kan møtes, utveksle ideer og bygge sterke fellesskap. Kulturell aktivitet styrker sosiale bånd og kan redusere følelser av isolasjon og fremmedgjøring. Å delta i kulturelle kreative aktiviteter kan bidra til å redusere negativ atferd hos tenåringer, inkludert kriminell atferd og rusmisbruk.

Kulturinstitusjoner og kulturelle arrangementer kan dermed fungere som verktøy for sosial inkludering og kan bidra i arbeidet med å bekjempe sosial ulikhet.

Kultur gir grunnlag for økonomisk verdiskaping

Kulturell og kreativ næring utgjør en ikke ubetydelig del av næringslivet, og vokser som andel av moderne økonomier, spesielt målt i antall sysselsatte. Annet næringsliv som kjøper tjenester fra de kulturelle og kreative næringene er i gjennomsnitt mer innovative enn de bedrifter som ikke gjør det, men det er usikkert hvilken vei denne sammenhengen går.

Kulturelle aktiviteter genererer økonomiske ringvirkninger lokalt ved å tiltrekke seg ekstern finansiering (dvs. kunder, sponsorer og tilskuddsgivere som er lokalisert utenfor lokalsamfunnet) og ved å benytte seg av lokale leverandører. Videre tiltrekker mange av de turister, som overnatter og benytter seg av andre tjenester lokalt, og dermed også genererer verdiskaping i andre virksomheter.

Kultur er en ressurs i stedsutviklingen

Kulturhus kan, i noen få tilfeller som for eksempel Operaen i Oslo, tiltrekke seg tilreisende og nye innbyggere, men deres viktigste funksjon er å fungere som en arena for mange forskjellige kulturelle uttrykk og aktiviteter for lokalbefolkningen.

Samtidig spiller arkitektur generelt, og kulturminner spesielt, en rolle i transformasjon og vitalisering av byrom og lokalsamfunn, og kan bidra til å bygge eller forsterke en lokal identitet.

Nyere forskning viser også at det å satse på kultur lokalt kan ha en liten, men likevel positiv, påvirkning på innflytting til en kommune. Det er også vist en positiv sammenheng mellom satsing på kultur og innbyggernes utdanningsnivå.

Kultur kan være en grønn sektor

Både det å produsere og konsumere kulturelle tjenester har som regel lavere klimagassutslipp og annen miljøpåvirkning enn annen produksjon og konsum. Men kultursektoren må likevel ta ansvar for egne utslipp, og det er i de senere år etablert flere forskjellige tiltak for å sette miljø på dagsorden for kulturelle aktiviteter og initiativ for å måle og redusere sektorens utslipp og påvirkning.

Kultur antas også kunne bidra til økt bevissthet og kunnskap om klima- og miljøutfordringen, gjennom å adressere dette i ulike former for kunstneriske og kreative uttrykk. Dette kan motivere individer og samfunn til å ta mer bærekraftige valg og støtte politiske klimatiltak.

Kulturell ytringsfrihet og uttrykk er viktig demokrati

Forskningen viser at kultur fremmer demokratiske verdier ved å tilby en arena for fri meningsutveksling og ved å engasjere borgere i demokratiske prosesser. Kulturell deltagelse er vist å styrke sannsynligheten for å delta i politiske valg og å gjøre demokratiet mer levende og relevant for folk. For eksempel viser en studie av unge voksne som var aktivt involverte i visuelle og scenekunstprogrammer på videregående skole, at disse hadde større sannsynlighet til å være frivillig, stemme, samt engasjere seg i skole- og nabolagspolitikk enn ungdommer som ikke deltok i tilsvarende aktiviteter.

Mye forskning, men også noen huller

En viktig del av prosjektet har vært å identifisere om det er noen hull i forskningen, dvs. områder eller effekter som det finnes lite forskning om. Først og fremst viser vår kartlegging at det finnes mye forskning på kultur, og kanskje spesielt innenfor helse og pedagogikk. Dette er områder hvor man til en viss del kan måle effektene, samtidig som det selvsagt er utfordringer knyttet til å være sikker på årsaksforholdene. Andre områder er mer kvalitative til sin natur, og mye av forskningen er basert på case-studier hvor det kan være utfordrende å generalisere resultatene. Alle områder vil nyte godt av mer forskning, men om vi skal peke på et hull er forskning som prøver å anslå samfunnsnyttene av kultursatsinger. Etter vår vurdering er det også mangel på tverrfaglig forskning som kan belyse samfunnseffekter av kultur.

Kultur bør inngå i all planlegging

Gjennomgangen av forskningen om kulturens effekter viser at den griper inn i, og blir påvirket av, en lang rekke samfunnsområder, og kanskje spesielt områder som det er knyttet store utfordringer til. Det er mange argumenter som taler for at det er viktig (og kanskje til og med nødvendig) å inkludere kultur i arbeidet for en bærekraftig utvikling.

Kultur kan selvsagt ikke løse utfordringene i seg selv, men kan spille en viktig rolle i å bygge opp under andre tiltak, og kan videre antas å være kostnadseffektivt.

Kulturloven er under endring, hvor det bl.a. stilles krav til at kommuner og fylkeskommuner utarbeider skriftlige oversikter over status og behov

på kulturfeltet. Det betyr at kultur integreres i offentlig planlegging, enten i form av egne kulturplaner eller som en del av den overgripende samfunnsplanen. Samtidig bør kultur også være et tema i sektorplaner for eksempel helse og omsorg, og barn og unge – og at disse temaene bør inngå i en eventuell egen kulturplan. Denne integreringen av kultur i andre sektorplaner (og vise versa) bør basere seg på de forskningsfunn som er omtalt i denne rapporten.

Behov for offentlig støtte til kultur

Det meste av kulturaktivitet kommer som et resultat av at mennesker ønsker å være kulturelt aktive. Men aktivitet krever ressurser - tid, utstyr og penger. Videre er omfanget av de kulturelle aktivitetene viktig for nytten kulturelle aktiviteter skaper for hele samfunnet.

I de fleste lokalsamfunn er nytten av mer kultur langt større enn hva som tilfaller den enkelte, gjennom egen tidsbruk og penger på kulturelle aktiviteter. Det betyr at kulturelle aktiviteter og uttrykk har positive eksterne effekter, som motiverer offentlig støtte.

Det er videre størst grunn til å regne med det er mest uforløst kulturtilbud og -aktivitet i mindre lokalsamfunn. Det følger av at det er stordriftsfordeler i mye kulturproduksjon, og mindre lokalsamfunn kan være for små både for å muliggjøre kommersielle tilbud og mobilisere frivillige til aktiviteter som krever innsats fra mange. Også dette er et argument for offentlig støtte, spesielt i mindre lokalsamfunn. Det å redusere offentlige utgifter til kultur kan gi en kortsiktig besparelse, men medføre en større samfunnsøkonomisk kostnad på lengre sikt.

Støtte til kulturlokaler og til kulturelle aktiviteter

Den offentlige støtten kommer overordnet i form av to typer ressurser, lokaler og annen infrastruktur, og støtte til aktiviteter. Støtte til lokaler og annen infrastruktur senker kostnadene for utøvelser og forenkler aktivitet. Samtidig krever lokaler investeringer som tar lang tid å nedskrive, og som ligger utenfor rekkevidde for de fleste enkeltpersoner (og mindre grupper). Kommuner kan derfor spille en avgjørende rolle i å investere i lokaler, og tilby dette til lokalt kulturliv.

Støtte til kulturaktiviteter, gir bl.a. muligheter til å trekke på profesjonelle aktører som kan bidra til høyere kvalitet i kulturuttrykk, gi viktige læringseffekter og mestringsglede for spesielt unge. Kulturskoler kan både påvirke og bli påvirket av hva som skjer av frivillige kulturaktivitet, og dette gjelder for flere former av kulturelle aktiviteter. På lengre sikt kommer bidrag til å finansiere et visst innslag av profesjonelle aktiviteter hele samfunnet til gode ved at kulturell kapital bygges og omfanget av kulturelle aktiviteter øker.

Skal det påvirke lokalsamfunnet på lengre sikt er det imidlertid avhengig av at støtten kan påregnes å vedvare. Som en overordnet samfunnsplanlegger og myndighet, kan kommuner ha en avgjørende rolle i å sikre stabilitet i støtte til kulturell aktivitet, noe som igjen er avgjørende for at det faktisk bygges opp kulturell kapital i det enkelte lokalsamfunn.

Innhold

Forord	I
Sammendrag	II
1 Innledning	1
1.1 Problemstilling	1
1.1.1 Metode	2
1.2 Seks overordnede kategorier	3
1.3 Leseveiledning	5
2 Hva sier eksisterende litteratur om kulturens rolle?	6
2.1 Human verdi	6
2.1.1 Helseeffekter	7
2.1.2 Kognitive effekter	9
2.1.3 Kultur i utdanningen	10
2.2 Sosiale verdier	13
2.2.1 Integrering (sosial inkludering)	13
2.2.2 Frivillighet	15
2.3 Økonomisk verdi	16
2.3.1 Kulturell og kreativ næring	16
2.3.2 Ringvirkningsanalyser	17
2.4 Naturverdi	19
2.4.1 Kultursektorens egne utslipp	19
2.4.2 Kultur som påvirkningsfaktor	21
2.5 Fysisk verdi	22
2.5.1 Hva er kulturhusenes betydning?	22
2.5.2 Kultur og (fysisk) stedsutvikling	24
2.5.3 Kultur og tilflytting	25
2.6 Politisk verdi	26
2.6.1 Betydningen av kultur for utviklingen av demokratiet	26
3 Samfunnsmessig betydning	29
3.1 Samfunnsøkonomisk nytte	29
3.1.1 Verdien av det frivillige musikklivet	29
3.1.2 Samfunnsøkonomiske nytte av kulturarv	30
3.1.3 Samfunnsøkonomiske kostnader ved dårlig helse og utenforskap	30
3.2 Kultur og bærekraftig utvikling	31
4 Kommunesektorens arbeid med kultur	36
4.1 Hvem bruker kultur?	36
4.2 Kommunens og fylkeskommunens kulturoppgaver	37
4.2.1 Kultur i kommunenes planarbeid	39
5 Konklusjoner og anbefalinger	41

5.1 Kulturens rolle	41
5.2 Betydningen for kommuner og fylkeskommuner	42
5.2.1 Kultur i planarbeidet	43
5.2.2 Støtte til kultur	44
Referanser	46

1 Innledning

Kjennskap til hvordan kultur kan bidra til å styrke samfunnsutvikling kan spille en stor rolle ved prioritering av knappe ressurser. KS har derfor bedt om en kartlegging av forskningen på samfunnseffekter av kultur, og en drøfting av hva dette betyr for kommunal og fylkeskommunal planlegging.

Kulturaktiviteter gir glede, hjelper oss å sette ord på følelser og er viktige for hvordan vi utvikler oss som mennesker (helse og dannelse). Kultur kan bidra til identitet og binder mennesker sammen. Kulturelle arrangementer og virksomheter gir økonomisk verdiskaping. Dette er bare noen av de måter, eller kanaler, som kultur kan bidra i utviklingen av samfunnet. Samlet sett er det klart at kultur er – og alltid har vært – viktig for både for enkeltmennesker og for samfunnet i sin helhet.

Kulturpolitikken er stort sett forankret i kulturens egenverdi, dvs. den iboende verdien kulturelle uttrykk, praksiser, kunst, språk og arv har uavhengig av økonomisk, instrumentell eller utnyttbar verdi. Egenverdien bidrar til menneskers livskvalitet, identitet og sosial tilhørighet og er med å danne oss som samfunnsborgere. Over tid har det også blitt mer oppmerksomhet på hvordan kulturen kan bidra til å utvikle samfunnet i en ønsket retning og hvordan kultur kan generere samfunnsverdier som for eksempel økonomisk verdiskaping. Kulturen «spiller» dermed over på andre politikkområder, som for eksempel helse, utdanning, lokal samfunnsutvikling og næringsliv.

Det at kultur også betyr mye for andre politikkområder betyr ikke at man nødvendigvis skal forstå betydningen av kultur utfra en instrumentell tilnærming, dvs. at man betrakter kulturens rolle kun som et bidrag for å nå andre samfunns mål. Betydningen kulturen har for andre politikkområder tydeliggjør likevel at kulturuttrykk ikke eksisterer i et vakuum, uten både blir påvirket av og vil påvirke andre samfunns mål.

1.1 Problemstilling

Kommunene og fylkeskommunene spiller en viktig rolle i samspillet mellom kultur og andre samfunns- eller politikkområder. Dette bla. gjennom ulike former for tilskudd og støtte til kultur og som ansvarlig for (deler av) de andre samfunnsområdene. Å ha kjennskap til hvordan kultur kan bidra til å styrke for eksempel lokal samfunnsutvikling kan spille en stor rolle ved prioritering av

knappe ressurser. KS har derfor ønsket en kartlegging av følgende spørsmål om kulturens rolle for samfunnet:

- hvilke samfunnseffekter (områder) er det forsket på?
- hva er de viktigste funnene i denne forskningen?
- hvilke områder er det foreløpig lite forskning på?
- hva sier forskningen om kulturfeltet og bærekraftig utvikling?

Disse spørsmålene belyser vi ved å gi en kunnskapsoppsummering/-kartlegging av hva eksisterende forskning sier om hvilke verdier kultur har for samfunnet. Gjennom litteraturgjennomgangen gjør vi rede for hva som er forsket på og hva som er de viktigste funnene i denne forskningen.

Kartleggingen skal resultere i konkrete anbefalinger for hvordan den eksisterende kunnskapen kan brukes i kommunal og fylkeskommunal planlegging. Dette handler om å sette kulturfeltet inn i en større sammenheng, og hvordan andre politikkområder kan styrkes gjennom kulturpolitikken og vise versa.

Kultur kan defineres på mange måter, men i denne utredningen defineres kultur som 1) kunstnerisk virksomhet som musikk, scenekunst, litteratur, visuelle kunstarter, film, tv, video og dataspill, og 2) praksiser som ivaretar vår felles historie, som arkiv, bibliotek, museer og kulturminnevern.¹

Bærekraft omfatter alle tre pilarene for en bærekraftig fremtid, dvs. miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft. De seks kategoriene vi arbeider utfra har alle momenter som tilhører en av disse pilarene. Det kan derfor argumenteres for at en helhetlig tilnærming til disse kategoriene også sikrer en helhetlig tilnærming til bærekraft.

1.1.1 Metode

Gitt prosjektets ramme har vi hatt begrensede muligheter for å gå «dypt» både i enkelte forskningsartikler og rapporter og hvor mange arbeider som vi har kunnet inkludere. Vi har derfor valgt å konsentrere kartlegging om de (antatt) viktigste arbeidene og spesielt om nylig gjennomførte kunnskapsoppsummeringer på enkelte områder.

I søkeprosessen har vi brukt tid på å finne relevante søkekriterier for litteratur som skal inkluderes. Å bruke for generelle søkeord gir svært omfattende og til dels lite relevante treff. En utfordring i denne litteraturgjennomgangen har vært at begrepet kultur ikke kun brukes som definert i denne analysen (dvs. ulike former for kulturelle uttrykk og aktiviteter), men også for å beskrive sosiale organisatoriske forhold, som kulturen i et selskap eller en gruppe. Et søk på «Culture and health» på Google Scholar resulterer i mange artikler som handler om kulturen i omsorgssektoren, for eksempel hvordan pasienter blir møtt eller arbeidsforholdene, og som ikke er relevant for denne kartleggingen.

Vi har samtidig hatt en pragmatisk tilnærming til kilder, og kombinert både åpne internettsøk og bruk av anerkjente nasjonale og internasjonale databaser og tidsskrifter. Vi har også utgått fra egen kjennskap til miljøer (forskningsinstitutter, universiteter/høgskoler og konsultantselskaper) og forskere som arbeider med tema, og på tips fra oppdragsgiver.

¹ Basert på definisjonen kulturutredningen fra 2014 og i kulturmeldingen fra 2019; hvor kultur inkluderer praksiser og institusjoner som har meningsskaping og symbolsk kommunikasjon som deres hovedformål, gjerne presisert som ytringskultur.

Et viktig kriterium for å inkludere arbeider har vært relevansen for norske forhold, hvilket bl.a. betyr at vi har prioritert norsk eller nordisk forskning. Grunnen til dette er at vi har ønsket å kunne si noe om hva resultatene betyr for norske kommuner og fylkeskommuner. Det betyr også at vi primært ikke har vært interessert i den medisinske forklaringen til hvorfor det å lytte til musikk kan gi lavere blodtrykk, men at lavere blodtrykk gir bedre helse som er et gode både for den enkelte og en «nytte» for kommuneøkonomien.

Mye av den forskningen vi har sett på viser at det er en samvariasjon mellom kulturelle uttrykk og det fenomen som det forskes på (for eksempel en positiv helseeffekt). Det betyr ikke nødvendigvis at man kan si noe om årsaksforholdet, for eksempel om det er en tredje faktor som påvirker begge.

1.2 Seks overordnede kategorier

For å forstå hvordan kultur er viktig for ulike deler av samfunnet, er det nyttig å kategorisere gjennom hvilke kanaler kultur påvirker samfunnsnyttene. Vi har i tidligere analyser hatt nytte av å strukturere den nytten eller de verdiene som kulturen gir i syv kategorier.

Denne inndelingen er opprinnelig utviklet for å beregne de samfunnsmessige effektene av større kulturelle eller sportslige arrangement, men vi mener at inndelingen også gir mening når vi ser på samfunnsverdier av kultur mer generelt. Vi har imidlertid justert inndelingen, og tatt ut kategorien 'kulturelle verdier' – ettersom de kulturelle verdiene egentlig er helheten vi ser på her.

De seks kategoriene vi har brukt er dermed:

- Humane verdier (helse, kompetanse og læring mv)
- Sosiale verdier (identitet, frivillighet og nettverk)
- Økonomisk verdi (direkte og indirekte verdiskaping)
- Naturverdi (hvordan påvirker kultur klima og miljø, og kan kultur brukes i miljøarbeidet)
- Fysiske verdier (kulturhus som påvirker bybildet og hvordan byen brukes)
- Politisk/administrativ verdi (demokrati, omdømme)

Oppdeling av kulturens samfunnsverdi i disse seks kategoriene er ikke triviell, og det er flere verdier som går på tvers av disse kategoriene, og som dermed ikke helt enkelt kan sorteres under kun en av disse. Når vi likevel velger å benytte denne inndelingen er det for at det gir en god struktur på analysen.

Figur 1.1 Kulturens bidrag i samfunnsutviklingen

Det finnes en god del empirisk forskning på hva kultur betyr, for eksempel for helse eller økonomisk verdiskaping. Videre finnes det mye litteratur som utgår fra at kultur har disse positive samfunnseffektene, men uten egentlig å belegge dette med empiriske data. Sistnevnte kan selvsagt skyldes at det faktisk ikke finnes empiriske studier av sammenhengene, men en god del skyldes sannsynligvis at det er vanskelig å bekrefte disse sammenhengene empirisk, ikke minst grunnet at det er vanskelig eller umulig å måle effektene. Det finnes for eksempel ikke noen standardmetode for å måle identitet, og heller ikke hvordan identitet påvirker sosial tilhørighet og fellesskap.

Videre er det viktig å være klar over at alle disse effektene ikke nødvendigvis er positive. Man kan for eksempel tenke seg at en sterk identitetsfølelse kan slå over i uheldig nasjonalisme og virke ekskluderende for grupper som ikke deler den felles identiteten. For eksempel trekker Ekstremismekommisjonen frem at «*ekstremistiske bevegelser tilbyr [...] et kulturelt og kroppsliggjort univers med klesdrakt, symboler og musikk som skaper gruppeidentitet*» (NOU, 2024:3).

Mange tidligere analyser og forskning ser som regel kun på disse effektene enkeltvis, og kanskje for et spesifikt tilfelle eller arrangement. Det kan imidlertid tenkes at effektene forsterker hverandre. Et aktivt lokalt musikkliv kan påvirke hvem som flytter inn, og dermed ytterligere forsterke musikklivet og over tid kan dette påvirke identiteten til stedet. Disse er effekter som typisk vil virke over lang tid.

Kultur er hovedsakelig et kvalitativt begrep, og også om det etter hvert finnes mange studier som stadfester kulturens betydning for vår velferd i bred betydning er det vanskelig å måle dette kvantitativt.

1.3 Leseveiledning

Rapporten begynner med en gjennomgang av identifisert forskning om sammenhengen mellom kultur og de seks effektene omtalt over (kapittel 2).

I kapittel 3 ser vi på hva disse verdiene betyr for samfunnet. Dette gjør vi bla. gjennom å se på den samfunnsøkonomiske verdien av de identifiserte effektene. Vi har ikke gjennomført noen egne beregninger av disse verdiene, men baserer oss på tidligere analyser som har beregnet samfunnsøkonomiske verdier av noen av disse effektene. Videre drøfter vi kulturens rolle i en bærekraftig utvikling, hvor bærekraft som omtalt over omfatter de tre pilarene miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft. Også her basert på eksisterende forskning og utredninger.

I kapittel 4 trekker vi trådene til hva dette betyr for kommuner og fylkeskommuner, og hvordan de kan ta bedre hensyn til kultur i planleggingsarbeid og i prioriteringer. Kapitlet starter med en kort beskrivelse av kommunens og fylkeskommunens rolle og ansvar, og omtale om hvem som benytter seg av ulike typer av kulturtilbud.

2 Hva sier eksisterende litteratur om kulturens rolle?

Forskning viser at kulturelle uttrykk og aktiviteter gir nytte og glede både for utøvere og publikum.

Formålet med dette prosjektet er å belyse følgende spørsmål:

- Hvilke samfunnseffekter er det forsket på?
- Hva er de viktigste funnene i denne forskningen?
- Hvilke områder er det foreløpig lite forskning på?

For å undersøke de ovennevnte spørsmålene har vi i litteraturgjennomgangen strukturert nytten eller samfunnsverdien som kultur gir i seks kategorier. Som nevnt i innledningen er dette kategorier som delvis «går i hverandre», og det kan i noen tilfeller være vanskelig å avgjøre i hvilken kategori en gitt effekt skal plasseres.

Videre kan kategoriene gjøres veldig brede, og inkludere mange effekter. For å få en håndterlig mengde effekter, har vi plukket ut et par effekter under hver kategori, som vi har undersøkt nærmere. Utvalget av effekter er dels knyttet til antatt betydning/størrelse, og muligheten for å måle/identifisere effekten:

- **Human verdi:** her ser vi nærmere på kulturens påvirkning på helse og kognitive evner, som har betydning blant annet for kultur i utdanningen (kompetanse og læring mv)
- **Sosiale verdier:** her ser vi på kulturens rolle for økt inkludering, og som en arena for frivillighet, som i sin tur kan gi mange nytteeffekter
- **Økonomisk verdi:** dette omfatter ringvirkninger fra kulturelle aktiviteter til annen næringsvirksomhet, kulturnæringsens rolle lokalt og nasjonalt og påvirkning på innovasjonsaktiviteten i næringslivet
- **Naturverdi:** her har vi valgt å se nærmere på kultursektorens egne klima- og miljøpåvirkning (er man en grønn sektor?), og bruk av kultur for å fremme økt bevissthet og kunnskap om miljø- og klimautfordringene
- **Fysiske verdier:** her ser vi på forskning knyttet til kulturhusenes betydning lokalt og hva kultur kan bety for stedsutvikling
- **Politisk verdi:** her ser vi primært på hva kultur kan bety for utvikling av demokratiet

2.1 Human verdi

Humane verdier handler om innbyggernes helse, fysiske form, motivasjon, velstand og lykke, og om kompetanse/utdanning, kunnskap, erfaring, arbeidsevne og entreprenørskap. I denne gjennomgangen har vi hatt spesielt fokus på koplingen mellom kultur og helse, og mellom kultur og kompetanse,

hvor vi spesielt har sett på kultur i skolen – som grunnlag for å bygge fremtidens kompetanse.

2.1.1 Helseeffekter

Både i Norge og internasjonalt finnes det en betydelig mengde litteratur som belyser kulturens betydning for helse og livskvalitet. Flere studier viser at kulturell deltakelse, som å spille instrumenter, danse eller synge, og/eller kulturelt engasjement, som å gå på kino, konserter, kunstutstillinger eller museer, har en negativ sammenheng med *prematur død*. (Lennartsson & Silverstein, 2001; Sundquist, Lindström, Malmström, Johansson, & Sundquist, 2004; Väänänen, et al., 2009; Bygren, Konlaan, & Johansson, 1996; Khawaja & Mowafi, 2006; Hyypä M. T., Mäki, Impivaara, & Aromaa, 2007; Hyypä M. T., Mäki, Impivaara, & Aromaa, 2006; Merom, Ding, & Stamatakis, 2016; Løkken, et al., 2018)

Samtidig er det usikkerhet knyttet til hvordan denne sammenhengen fungerer, og hva den kausale mekanismen er. Deltakere i studier om kulturell deltakelse og/eller kulturelt engasjement rekrutteres ofte basert på deres interesse for kultur. Dette kan skape en skjevhet i resultatene, ettersom de som deltar sannsynligvis allerede har en positiv holdning til slike aktiviteter og derfor kan ha høyere forventninger om velvære og glede fra deltakelsen. Dette gjør det utfordrende å generalisere funnene fra slike studier til befolkningen som helhet (Fancourt & Saoirse, 2019). Den nevnte rapporten undersøker problemstillingen «Hva er bevisene for kunstens rolle i å forbedre helse og velvære?», og er basert på over 900 akademiske publikasjoner fra 2000 til 2019. Studiene ble gruppert i temaene «forebygging og fremming» og «behandling og håndtering». Funnene fra gjennomgangen viste blant annet at kunst kan støtte barns utvikling, bidra til å forebygge sykdom, bidra i rehabilitering, hjelpe personer som opplever psykiske lidelser og gi støtte til omsorg ved livets slutt (ibid).

Kulturell deltakelse og kulturelt engasjement er også sterkt knyttet til sosioøkonomiske faktorer, der personer med høyere sosioøkonomisk status både deltar mer aktivt i og konsumerer mer kultur (Fancourt & Saoirse, 2019). Sosioøkonomiske faktorer er i sin tur assosiert med bedre helse på en rad områder. Samtidig har flere studier påvist sikre og kausale sammenhenger mellom kulturens påvirkning på risikofaktorer for prematur død, inkludert mental helse, kognitiv funksjon og en aktiv livsstil (Fancourt & Saoirse, 2019; Murtin & Zanobetti, 2024)

Tidligere studier har vist bedre *mental helse* blant personer som enten deltar i kulturelle aktiviteter og/eller engasjerer seg kulturelt. Denne sammenhengen er synlig både hos barn, voksne og eldre (Fancourt & Steptoe, 2019; Fancourt & Tymoszek, 2019; Viola, et al., 2024). Medisinske studier har også påvist en kausal sammenheng, der musikk – både gjennom å synge og lytte – kan bidra til å redusere stressnivåer (Murtin & Zanobetti, The Art of Living Well: Cultural Participation and Well-Being, 2024; Vickhoff, et al., 2013). Kunst kan også ha positive virkninger på mental helse. Kausale medisinske studier viser at det å se kunst aktiverer områder i hjernen som er ansvarlige for emosjonelle opplevelser og selvrefleksjon (Vartanian & Skov, 2014; Murtin & Zanobetti, 2024). Å delta i eller oppleve ulike former for kulturelle uttrykk kan ha en positiv effekt i behandlingen av både lettere og tyngre psykiske lidelser, så vel som somatiske lidelser (Fancourt & Saoirse, 2019).

Det er kanskje spesielt musikk som brukes terapeutisk innen helse og omsorg. En gjennomgang av effektstudier av musikkterapi for pasienter med afasi etter

hjerneslag viser at musikk kan forbedre funksjonell kommunikasjon og også ha en effekt på språkforståelse, også om den siste effekten er svært usikker (Folkehelseinstituttet, 2023).

Myskja og Lindbæk (2000) har gått gjennom bruken av musikk som terapeutisk intervensjon i medisin og psykiatri, og de konkluderer med at «musikk er primært et palliativt terapeutisk tiltak, som understøtter kurativ behandling, heller enn å kunne erstatte denne. Musikk er imidlertid billig, med global virkning og få bivirkninger, få kontraindikasjoner eller skadelige interaksjoner». De peker også på at musikk har et bredt anvendelsesområde, for eksempel innenfor pediatri, geriatri, akuttmedisin, terminal pleie, arbeid med psykisk utviklingshemmede og slagpasienter. Samtidig mener de at det fortsatt er hull i kunnskapen om hva som er optimal diagnostikk, tiltak og gjennomføring av terapeutiske forløp ved bruk av musikkterapi.

WHOs omfattende gjennomgang av forskningen på kultur og helse (Fancourt & Saoirse, 2019), ble fulgt opp av EU i 2022 (Zbranca, et al., 2022). Her så man spesielt på nye forskningsresultater og hvilken rolle kultur spilte under korona-pandemien, og man kommer også med anbefalinger om politikkutvikling for å ta hensyn til kulturens positive effekter. Den nyere forskningen bekrefter resultatene fra WHO-undersøkelsen, og det presenteres ikke noen banebrytende nye resultater, men det kan være nyttig å notere at kultur ser ut til å ha vært svært viktig for mange under pandemien:

Arts have supported people's well-being during the COVID-19 pandemic both broadly, through delivery of public health information, and at the individual level, through engagement with the arts and creative activities. At the individual level, creative activities were people's preferred leisure activity during lockdown and self-isolation. They benefited mental health by reducing stress and short-term anxiety, and supporting emotional regulation and the development of resilience. Most notably, engaging with creative activities helped people develop innovative strategies to cope with challenges. (Zbranca, et al., 2022, s. 12)

OECD har i et nylig publisert arbeidspapir sett på den kausale effekten som kulturell deltakelse har for *velvære* (Murtin, 2024). I artikkelen brukes data fra undersøkelser om tidsbruk fra flere land² for å studere individer sine følelsesmessige reaksjoner på en rekke daglig aktiviteter. Konklusjonen i rapporten er at det finnes bevis som tyder på at kulturell deltakelse gir flere effekter knyttet til velvære, som bedring av psykisk helse og sosiale relasjoner, samt at kulturell deltakelse kan ha spesielt positive resultater for eldre.

Også i Norge er det nylig gjennomført forskning som ser på effekter av kulturell deltakelse, sykelighet og dødelighet. Bente Irene Løkken har i sin doktorgradsavhandling studert forholdet mellom kulturdeltakelse, dødelighet, årsaksspesifikk død og allmennlege-konsultasjoner (Løkken B. I., 2023). I studien undersøkes både reseptiv (mottakende/publikum) og kreativ (utøvende) kulturdeltakelse. Undersøkte data er fra Helseundersøkelsen i Trøndelag (HUNT), som er en av verdens største befolkningsstudier. Doktorgradsavhandlingen besto av tre studier. Den første studien så på sammenheng mellom kulturell deltakelse (aktiviteter, antall, frekvens) og levetid (Løkken B. , Merom, Sund, Krokstad, & Rangul , 2022). Studie nr. to studerte sammenheng mellom kulturell deltakelse (aktiviteter, antall, frekvens) og redusert risiko for hjerte- og kar-dødelighet (Løkken B. , Merom, Sund,

² Landene er Canada, Frankrike, Italia, Storbritannia og USA

Krokstad, & Rangul, 2021), mens den tredje så på sammenhengen mellom kulturell deltakelse og bruk av fastlegekontroller (Løkken, Sund, Krokstad, Bjerkeset, & Rangul, 2024).

Forskningsresultatene tyder på at de som deltar i kulturelle aktiviteter totalt har lavere dødelighet, og lavere dødelighet av hjerte- og karsykdommer og kreftsykdom. Menn som deltar i kulturelle aktiviteter, har også færre fastlegekonsultasjoner. Det fremgår imidlertid at på grunn av begrensningene i studiene, er det ikke holdepunkter for å hevde at det er årsakssammenhenger (Løkken B. I., 2023).

2.1.2 Kognitive effekter

Det finnes mange studier som viser en positiv sammenheng mellom kulturell deltakelse og/eller kulturelt engasjement og kognitive evner (Schneider, Hunter, & Bardach, 2019; Fancourt & Saoirse, 2019). En studie har for eksempel vist at individer med over 10 års musikalsk trening i oppveksten har signifikant bedre visuell-spatiale evner, eksekutive funksjoner og verbal hukommelse i eldre alder (Hanna-Pladdy & Byron, 2012). Kausale studier har også påvist at synging og musikklytting kan forsinke hukommelsestap og tap av andre kognitive evner hos personer med demens (Särkämö, et al., 2016).

Karolinska Institutet, i samarbeid med Region Stockholm³ og Statens musikkverk, har etablert et eget senter for forskning på den kulturelle hjernen (Centrum för Kultur, Kognition & Hälsa).⁴⁵ Innenfor forskningstema «Kultur og kognisjon» viser de blant annet til en populærvitenskapelig artikkel om det å bygge en bedre hjerne gjennom musikk, dans og poesi (Hamilton, 2023). Her refereres det til forskning som viser at effekten på hjernen er størst blant barn, og at barn som spiller musikk har synlige effekter i hjernestrukturen, hvor hjernebarken blir større. Det kan være en forklaring på de effekter som ble nevnt over, med bedre kognitive evner.

Det er også vist at det å lytte til eller spille musikk og det å synge aktiverer hjernen gjennom bruk av såkalt funksjonell nær-infrarød spektroskopi (fNIRS). En gjennomgang av 22 empiriske studier som bruker fNIRS viser at ulike musikalske aktiviteter påvirker de kognitive evnene positivt, men på litt forskjellig måte avhengig av om det er (passiv) lytting eller aktiv spilling eller synging (Ding, Li, Li, & Li, 2024). Det å lytte til musikk påvirker primært følelser, mens aktiv deltakelse har sterkere kognitive effekter. Samtidig problematiseres mangelen på sammenlignende analyser mellom musikere og ikke-musikere, og at det er et behov for ytterligere forskning for å undersøke samspillet mellom musikk og den menneskelige hjernen.

Det er etter hvert mange forskningsstudier som viser at eldre voksne (og demente) har flere fordeler av musikalsk aktivitet, og at det fremmer kognitiv og følelsesmessig velvære, men det har manglet studier av de langsiktige effektene av sang. En ny studie har sett på langsiktige effekter gjennom å samle inn data i 3 år fra et utvalg eldre korsangere og eldre som ikke synger (Pentikäinen, Kimppa, Pitkäniemi, Lahti, & Särkämö, 2023). Deltakerne har dels besvart spørreskjema om og dels deltatt i tester av kognitive funksjoner og emosjonelt og sosialt velvære. Resultatene viser at det å synge i kor på eldre dager kan gi en langvarig bedring av verbal fleksibilitet (som flytende

³ Tilsvare fylkeskommunen

⁴ <https://www.kulturellahjarnan.se/sv/centrum-kultur-kognition-och-halsa/>

⁵ Det kan nevnes at Karolinska Institutet, som er et fremstående medisinsk forskningsinstitutt, har et eget Kulturråd, som skal virke for å utvikle instituttet sjel: Kultur i fremtid, samtid og datid. Rådet er engasjert i KIs historie, kunst, og ulike arrangement på KI.

tale), samtidig som effektene på de andre variablene, for eksempel livskvalitet, var mindre tydelige.

I 2023 presenterte NRK dokumentarserien «Demenskoret», hvor en gruppe personer med demensdiagnose, i alderen 50-85 år, deltok i tolv korøvelser og en avsluttende konsert. Koret ble fulgt av forskere fra Senter for forskning i musikk og helse, CREMAH, ved Norges musikkhøgskole, som målte adferdsmessige og psykologiske symptomer på demens, depresjon, apati, livskvalitet og humør før første øvelse og etter 10 øvelser. Til tross for de spesielle forhold som dette demenskoret ble gjennomført under, så konkluderer forskerne med at det til tross for at de ikke fant noen signifikante endringer i flere av de parametrene som ble målt, var det en svak trend mot bedre skår, og i hvert fall ikke en forverring (som man ellers kunne ha forventet gitt at demens er en sykdom med forventet forverring over tid). Man fant imidlertid en signifikant bedring på såkalt øyeblikkmålt humør (dementia mood picture test, DMPT), og som ble målt før og etter hver øvelse. (Stensæth, et al., 2024)

Arts Council i Storbritannia har fått sammenstilt forskning av hvordan kreativitet og kultur faktisk påvirker hjernen (Bone & Fancourt, 2022), viser blant annet at mennesker som bor i sosioøkonomisk utsatte områder kan ha særlig stor nytte, i form av mentalt velvære, av å delta i kreative og kulturelle aktiviteter. Et annet funn er at gjennom å engasjere seg i kreativitet og kultur kan forholdet mellom foreldre og deres barn styrkes, samtidig som barn kan være bedre forberedt på å begynne på skolen, spesielt hvis de har økonomiske vanskeligheter.

2.1.3 Kultur i utdanningen

Både gjennom de kognitive effektene omtalt over og også som et «fortellerelement» (dvs. opplevelsen av ulike kulturelle uttrykk) kan kultur bidra til å forsterke læreeffekten. Denne tankegangen ligger bl.a. bak Den kulturelle skolesekken (DKS):

DKS gir elevene kulturell innsikt, erfaringsrikdom og estetiske uttrykksformer. Ordningen legger til rette for sansing, tenkning og praktiske aktiviteter. DKS er også møter med ulike kulturuttrykk og tradisjoner, mangfoldige variasjoner i å uttrykke seg på, skaperglede, engasjement og utforskning. DKS gir elever muligheter for å undre seg, til å stille spørsmål og for å utvikle sin egen skaperkraft. (Kunnskapsdepartementet, 2017)

Koplingen mellom kultur, kreativitet og læring er et relativt omfattende pedagogisk forskningsfelt, hvor man bl.a. har fokus på hvordan kunst og kultur kan benyttes i skolen. Det er mange artikler som refererer til eksperimenter og case hvor ulike læringsmetoder har blitt utforsket, men vi har ikke hatt mulig for oss å gå gjennom hele denne forskningen og litteraturen. Noen aktuelle norske forskningsmiljøer er:

- pARTisiPED⁶, ved Høgskolen i Østfold, som har studert DKS og hvordan læreren kan bli en brobygger mellom kunsten (dvs. DKS) og elevene, så opplevelsene kan brukes som verktøy for å lære.

⁶ <https://www.hiof.no/lusp/pil/forskning/prosjekter/participed/>

- EMAL, embodied making and learning, ved Universitetet i Sørøst-Norge som spesielt ser på hvordan kreativt arbeid med materialer (herunder kunst og håndverk) påvirker læringsprosesser.⁷
- LETS, læring, utdanning og undervisning for bærekraft, ved Universitetet i Sørøst-Norge, som bl.a. ser på hvordan kulturelle uttrykk kan brukes i undervisning og spesielt for bevisstgjøring om bærekraft og økopedagogikk.⁸

Spekter har nylig gjennomført en spørreundersøkelse blant norske bedriftseiere om fremtidens kompetansebehov, som kan sammenfattes i fire forskjellige kompetanser som næringslivet ser som nødvendige. Disse er kreativitet, evnen til å søke ny og sortere informasjon, evnen til å fordype seg forbi kjedelighetspunktet og sosial kompetanse. Spekter mener at alle disse kompetansene kan øves opp i møte med kunst og kultur. InFuture har på oppdrag for Spekter gjort en kartlegging av forskningen på kultur og kompetanse/utdanning. Foreløpige funn fra denne undersøkelsen er at elever som får undervisning med høy involvering av kunsthag har et vesentlig lavere frafall fra VGS enn kontrollgruppen (med lav bruk av kunsthag), de ha høyere gjennomsnittlig karakterer og flere ønsker å gå videre med høyere utdanning.

Kilde: [Spekter](#)

Et forskningsprosjekt blant ungdomsskoleelever i Norge viser at estetisk læring og undervisning kan redusere stress hos elevene, som i sin tur kan ha positive læringseffekter (Alterhaug, 2021). Forskningsprosjektet fulgte 159 elever på 9. og 10. trinn, gjennom undervisningsopplegg i norsk, matematikk og samfunnsfag hvor det ble brukt musikk, kunst og drama i undervisningen. Et tydelig resultat fra dette prosjektet var fravær av stress, og at elevene opplevde mer glede og mindre stress sammenlignet med «vanlige skolemetoder» (ibid). En forskningsartikkel fra dette prosjektet drøfter også hvordan elevene gjennom de kulturelle uttrykkene blir revet med og at det kan bidra til en positiv selvoppdagelse:

... det kreative elementet ved estetiske uttrykksformer gir elevene mer innflytelse i undervisningen, det fleksible elementet skaper mangfold i måten å utforske et undervisningsstoff på og flere muligheter for å utforske egne muligheter og begrensninger på, mens det uforutsigbare elementet skaper nerve og spenning i undervisningen. [...] Studien gir innsikt i hvordan undervisning med estetiske uttrykksformer i norsk, matematikk og samfunnsfag kan skape sammenheng mellom ungdomskulturen og skolekulturen, noe som kan bidra til at ungdomstrinnet oppleves som mer relevant og stimulerende for mangfoldet av elever (Alterhaug, 2023, s. 13)

I perioden 2017-2019 ble forskningspiloten «Kunsten å lære» gjennomført i Oppland, basert på et skotsk forskningsprosjekt «Art of Learning» (Hundevatn & Klausen, 2019). Prosjektet ble gjennomført av Høgskolen i Innlandet og Oppland fylkeskommune og hadde mange samarbeidspartnere. I forskningspiloten analyserte man hva som skjer med utviklingen av barns eksekutive funksjoner (EF)⁹ når de gjennomgår et 12-ukers kunstbasert

⁷ <https://www.usn.no/forskning/forskningsgrupper-og-senter/tradisjonskunst-og-praktisk-estetiske-fag/embodied-making-and-learning/>

⁸ <https://www.usn.no/forskning/forskningsgrupper-og-senter/barnehage-skole-og-hoyere-utdanning/laering-utdanning-og-undervisning-for-baerekraft/>

⁹ EF kan forklares som selvregulering, og består av elementer som logisk tenking, problemløsning, evnen til å ta valg, selvkontroll, fleksibilitet overfor endringer og planlegging.

læringsprogram Kunsten å lære (KÅL). Prosjektet foregikk på barneskoler i Gjøvik, Lillehammer, Øyer, Dovre og Ringebu. Forprosjektet konkluderer med at det er indikasjoner på at en læreplan hvor kunst brukes som læringsform kan øke elevenes EF, og elevene som har deltatt i prosjektet har hatt en signifikant bedre utvikling i EF enn kontrollgruppen (ibid).

Som nevnt over finnes det forskning som viser at musikk kan gi synlige effekter i hjernestrukturen som kan ha positive kognitive effekter. Det finnes også mye forskning på sammenhengen mellom musikk og matematikk. Et eksempel er en studie av barn i alderen 4–7 som i to år deltok i en utvidet musikkundervisning viste en statistisk signifikant forbedring av disse elevenes romlige og tidsmessige ferdigheter, som er grunnleggende for matematiske evner (Holmes & Hallam, 2017). InFuture viser også til en studie av i alt 78 000 elever, delt inn i tre grupper (kontrollgruppe, gruppe med spilleundervisning, gruppe med integrert musikk- og matematikkundervisning), hvor elevene som fikk spilleundervisning presterte 69 prosent bedre i matematikk enn kontrollgruppen, mens de som fikk integrert matematikk- og musikkundervisning presterte 73 prosent bedre.¹⁰

Det finnes etter hvert en god del forskning som støtter nytten av å inkludere kunst og kultur (Arts) i STEM-fagene (Science, Technology, Engineering, Mathematics) i høyere utdanning, og som har gitt opphav til begrepet STEAM (dvs. hvor Arts legges til). Forskningen argumenterer for at integreringen av kunsthøgskole i STEM kan gi flere fordeler, både for læring og for fremtidig innovasjon (Perignat & Katz-Buonincontro, 2019). Også om forskerne peker på at det ikke finnes noen entydige definisjoner av hva Arts skal bety, hvordan det skal implementeres i undervisningen og ikke heller om hvordan resultatene av å integrere kultur skal måles så viser deres gjennomgang at integrering av kultur i STEM-fagene kan bidra til økt kreativitet og kritisk tenkning. Dette kan i sin tur føre til mer innovasjon innenfor de teknologiske feltene. I en presentasjon av foreløpige resultatene fra InFutures oppdrag for Spekter om fremtidens kompetansebehov vises det til Sør-Korea, som har høyest andel topppresterende elever i OECD og ligger på topp 3 på IT-eksport og -patenter i OECD, tilbyr STEAM-undervisning i 55 prosent av grunnskolene, 48 prosent av ungdomsskolene og 32 prosent av videregående skoler.¹¹

Oppsummering av human verdi

- Det er vist at det er en sammenheng mellom kultur og prematur død, i det kulturell deltakelse og/eller engasjement henger sammen med en redusert risiko for for tidlig død
- I tillegg til å ha preventive helseeffekter, kan kultur også brukes i behandling, spesielt ved psykisk uhelse og ved ulike former for rehabilitering
- Kultur påvirker hjernen fysisk og kan bedre de kognitive evnene både hos unge og eldre. Spesielt for musikk er det påvist positive læringseffekter, for eksempel innenfor matematikk.

¹⁰ <https://www.spekter.no/tema/kultur/nyheter/bor-vi-styrke-kunsthøgskole-i-skolen-for-a-oppna-bedre-resultater>

¹¹ <https://www.spekter.no/tema/kultur/nyheter/bor-vi-styrke-kunsthøgskole-i-skolen-for-a-oppna-bedre-resultater>

- Bruk av kultur i utdanning kan både gjøre skolehverdagen mindre stressende og mer interessant, og bidra til å øke kreativitet og dermed legge grunn for økt innovasjonsevne.

2.2 Sosiale verdier

Sosiale verdier handler om identitet, tillit, sosiale normer og engasjement for fellesskapet, i tillegg til frivillighet og menneskers holdninger til hverandre. At kultur bidrar til identitet er nesten selvsagt, da spesielt kulturarven utgjør et grunnlag for identiteten til et land, folkegruppe eller lignende – og i kraft av at kultur i mangt og mye handler om fortellinger. Vi har derfor heller valgt å se nærmere på kulturens rolle for integrering og forebygging av ulike former for utenforskap og kulturen som arena for frivillighet.

2.2.1 Integrering (sosial inkludering)

Kultur kan fungere som en arena for inkludering og som forebygger av utenforskap. I forskningsprosjektet Cit-egraton¹², «Bærekraftige mangfoldige byer: innovasjon i integrering», har det blitt forsket på hva som skal til for at møter mellom mennesker oppstår, og hva som skal til for å utvikle rettferdige byer der alle kan delta og være med å påvirke beslutninger, uavhengig av etnisk bakgrunn. Videre har man undersøkt hvilken rolle kunst, kultur og frivillige organisasjoner spille i dette.

Forskningsprosjektet har vært et samarbeid mellom forskere, kunstnere, kreative bedrifter, frivillige organisasjoner og byene Tromsø og Bodø. I løpet av prosjektperioden 2017-2022 har det blitt publisert en rekke vitenskapelige publikasjoner, herunder 16 artikler, to masteroppgaver og én bok¹³. Funn fra Cit-egration forskningen viser at¹⁴:

- Det trengs åpne arenaer der alle føler seg velkommen
- Offentlig rom, ute og inne som er tilgjengelig for folk
- Møter oppstår når folk har noe konkret og praktisk å gjøre, noe å holde seg fast i
- Det er viktig å kunne møtes på like fot, i situasjoner som får frem at alle har noe å bidra med

Vi forstår funnene over som at dersom kultur skal fungere som en arena for inkludering og forebygging av utenforskap, så er det viktig at det legges til rette for at kulturelle aktiviteter kan skje innenfor de ovennevnte rammene som forskningsprosjektet peker på.

Kulturelle aktiviteter som arena for integrering er også tema i Ph.d.-avhandlingen «Kryssende musikkopplevelser». Studien utforsker musikk som et interkulturelt verktøy og samhandlingsprosesser i dansekompaniet «Fargespill» i Bergen. Fargespill samler barn og unge fra hele verden og gir dem profesjonell hjelp til å lage forestillinger med utgangspunkt i musikk og dans (Kvaal, 2018). I boken «Kulturskolen som inkluderende kraft: perspektiver fra forskning til forandring» (2023) er et av kapitlene «Fargespill i kulturskolen: Med lisens til å inkludere?» Her gjøres det rede for Kvaal og

¹² er en forkortelse for det engelske navnet på prosjektet «Sustainable diverse cities: Innovation in Integration».

¹³ Oversikt hentet 15.8.2024 fra [Vitenskapelig publikasjoner - Cit-egration](#)

¹⁴ [Forskningsresultat - Cit-egration](#)

andre forskere sin forskning på Fargespill. For eksempel vises det til en bok om Fargespill der temaet kultur og integrering omtales:

Vi opplever at Fargespill representerer en metode for effektiv integrering. At musikk, dans og sang er de beste arenaene vi har for et likeverdig og konstruktivt møte mellom mennesker med forskjellig bakgrunn, erfaringer og kultur. (Hamre & Saue, 2011)

På oppdrag for Arts Council England har det blitt undersøkt hvordan kreativitet og kultur påvirker hjernen (Bone & Fancourt, 2022). Forskningen viser at å engasjere seg i kreativitet og kultur er knyttet til positivt velvære, følelse av tilhørighet og motivasjon hos mennesker i ulike aldre og på forskjellige steder. I tillegg kan det å delta i kreative aktiviteter bidra til å redusere negativ atferd hos tenåringer, inkludert kriminell atferd og rusmisbruk.

Også Vista Analyse (2021) finner at kulturelle aktiviteter, herunder mer spesifikt deltakelse i musikklivet kan minske problemadferd blant unge¹⁵. Vista har analysert data fra [Ungdata](#), for å undersøke om det finnes sammenhenger mellom deltakelse i ulike former for fritidsaktiviteter, og ulike positive eller negative utfall hos ungdom. Etter å ha kontrollert for en rekke faktorer¹⁶, så finner de en statistisk signifikant sammenheng mellom deltakelse i musikklivet og en lavere score på indeksen over problemadferd.¹⁷ Størrelsen på effekten er beskjeden, og deltakelse i musikklivet gir i snitt en nedgang i score på 0,005. Det er likevel en større effekt enn for deltakelse i de fleste andre fritidsaktiviteter, slik som for eksempel idrett.

NRK omtaler i Dagsrevyen 15. september 2024 en barneteaterforestilling på Tigerstadsteatret i Oslo. Det er Gro Dahles bok Dragen som er blitt dramatisert, og forestillingen blir vist for elever i klasse 1-4. Forestillingen handler om å ha det vanskelig hjemme og om å måtte være veldig modig selv om man er et barn. I innslaget på NRK Dagsrevyen trekkes det frem et eksempel på et barn som etter forestillingen fortalte sin lærer om at det bodde en drage hjemme hos barnet, og saken er nå under etterforskning hos politiet. Skuespilleren forteller også om henvendelser fra flere barn om at de føler seg utrygge hjemme. Saken introduseres som et det kulturelle uttrykket kan hjelpe utsatte barn til å sette ord på egen situasjon og forstå at det er hjelp å få.

[The Social and Economic Value of Cultural Heritage](#) er en litteraturgjennomgang som beskriver og analyserer akademisk litteratur og forskningsrapporter som omhandler sosiale og økonomiske verdier av kulturarv. Litteraturgjennomgangen omfatter 87 dokumenter, deriblant forskningsartikler og samling av casestudier. Studiene ser blant annet på om kulturarvprosjekter styrker sosial samhörighet, samfunnsengasjement, stolthet, toleranse og inkludering. Mange av artiklene i litteraturgjennomgangen understreker at den økonomiske og sosiale verdien av kulturarv henger sammen. På en side bringer økonomisk vekst og velstand velvære til et sted, samtidig som samhörighet, toleranse, fravær av konflikt

¹⁵ Vista Analyse har laget en indeks over problemadferd basert på spørsmål stilt i Ungdata som kan knyttes til problemadferd. Dette er spørsmål som kartlegger blant annet konsum av alkohol og rusbruk, stjeling, og hærverk. Se rapportens vedlegg C for detaljer om indeksen.

¹⁶ Faktorene var alder, sosioøkonomisk status hos foreldrene, foreldres involvering i barnas liv, kjønn, om man bor i storby, og deltakelse i alle de andre formene for fritidsaktiviteter

¹⁷ Funnet er signifikant med en p-verdi < 0,0001, som er svært høyt.

osv. er en forutsetning for økonomisk utvikling. En av konklusjonene i rapporten er at det er behov for ytterligere forskning om den økonomiske og sosiale verdien av kulturarv (Dümcke & Gnedovsky, 2013).

Ekstremismekommisjonen nevner også kultur som en faktor i arbeidet mot radikalisering og ekstremisme (NOU, 2024:3). De skriver bl.a om forestillingen «Utafor», som gikk på Det Norske Teatret i Oslo i 2018. Forestillingen er basert på erfaringer fra fire unge menneskers liv, formet til en dokumentarisk scenetekst. Disse ungdommene hadde opplevd blant annet terror, ekstremisme og fordommer. Teaterstykket mottok Heddaprisen 2018 i klassen beste forestilling for ungdom.18 (NOU, 2024:3) trekker også frem at *«kulturaktiviteter inngår i folkehelsebegrepet og er viktig for livskvalitet og for å redusere sosiale helseforskjeller. Festivaler og kulturarrangementer er grenseoverskridende i sin natur og er pauser fra hverdagen. Dette skaper mulighetsrom.»*

Et forskningsprosjekt ved Humanistisk fakultet ved Universitet i Oslo ser forskerne på hvordan musikk brukes og er til nytte i norske, irske og islandske fengsler.¹⁹ Musikk kan hjelpe fanger ut av depresjon, gi de en ny identitet og også bety noe for det sosiale miljøet.

2.2.2 Frivillighet

Kultursektoren er en viktig arena for frivillighet. Ifølge SSBs satellittregnskap for ideelle og frivillige organisasjoner utgjorde verdien av frivilligheten 78 milliarder kroner i 2018.²⁰ Over halvparten av dette legges på kultur og fritid.

I aktørkartleggingen «Kultur og frivillighet i Groruddalen» presenteres resultater fra kartlegging av kultur- og frivillighetsaktører i Groruddalen. Rapporten er skrevet av By- og regionforskningsinstituttet (NIBR), på oppdrag fra Kulturretaten i Oslo kommune og inngår i Groruddalssatsingen. Undersøkelsen viser at det er et rikt og aktivt kulturliv i Groruddalen og at det foregår mye frivillig arbeid, særlig innen idrett, musikk og dans rettet mot barn og unge. Et annet hovedfunn fra gjennomførte spørreundersøkelse er at:

De fleste som jobber med kultur og frivillighet i Groruddalen, mener at aktivitetene bidrar med mye mer enn glede og samhold. Forståelse, brobygging, integrering og forhindring av utenforskap nevnes som andre funksjoner. (Skogheim, Holm-Hansen, & Nygaard, 2019)

En norsk kunnskapsoversikt fra 2010 ser på betydningen av kultur og frivillighet for helse, *trivsel og lykke* (Loga, 2010). Temaet belyses både på samfunns- og individnivå. På individnivå slås det fast at det ikke finnes så mye forskning som knytter deltakelse i kultur og frivillighet med lykke og økt livskvalitet, mens på samfunnsnivå er det ikke tvil om at kultur og frivillighet er svært viktig for lykkenivået og livskvaliteten i et samfunn. Det vises til at nordiske land sin livskvalitet er i det øverste sjiktet i internasjonale indekser, og at en levende og stor kultur og frivillig sektor trolig er viktige årsaker til dette. Samtidig påpekes det at det er vanskelig å påvise vitenskapelig årsakssammenhenger om betydningen av kultur og frivillighet for livskvalitet ut fra eksisterende forskning. I noen sammenhenger ses et rikt kulturliv både som årsak og virkningen for kvaliteten i et samfunn. Dette kan illustreres med

¹⁸ <https://sceneweb.no/nb/production/79836/Utafor>

¹⁹ <https://www.hf.uio.no/imv/forskning/aktuelt/aktuelle-saker/2024/musikk-kan-endre-livet-til-mennesker-i-fengsel.html>

²⁰ <https://www.ssb.no/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/artikler-og-publikasjoner/nordmenn-legger-ned-frivillig-innsats-verdt-78-milliarder>

spørsmål som: Har de nordiske landene høy livskvalitet fordi man har et riktig kulturliv? Eller har de nordiske landene et rikt kulturliv fordi man har høy livskvalitet?

Frivillighet er også viktig i og for kulturminnevern, og tall fra SSB viser at i 2022 utførte 1 av 6 en frivillig innsats for kulturminnevernet.²¹ En undersøkelse SSB gjorde oppdrag for Riksantikvaren i 2022 viser at det først og fremst er eldre som er aktive, men at interessen for kulturminner er mer jevnt fordelt mellom ulike aldre (Riksantikvaren, 2022). En mer omfattende kartlegging av de frivillige i kulturminnevernet viser blant annet at er drevet av et nært og personlig engasjement for lokale tradisjoner og kulturminner (Løkka, Hjemdahl, & Kleppe, Frivillig kulturvern. Et kulturvern innenfra, 2021).

Vi kommer tilbake til frivillighet i kapittel 2.6 om kultur og demokrati.

Oppsummering av sosiale verdier

- Flere forskningsprosjekter tyder på at kulturelle aktiviteter er gode arenaer for å treffes, bli kjent og få forståelse for hverandre
- Deltakelse i kulturelle aktiviteter kan føre til mindre problemadferd blant unge, og dermed redusere risikoen for utenforskap
- Kultur tilbyr en arena for frivillighet som bidrar til glede og samhold, men også til brobygging, integrering og forhindring av utenforskap
- Kultur og frivillighet er viktig for lykkenivået og livskvaliteten i et samfunn, og er trolig viktige faktorer til at de nordiske landene har høy livskvalitet

2.3 Økonomisk verdi

Den økonomiske verdien omfatter dels kultur som en egen næring som generer verdiskaping, men også de økonomiske ringvirkningene kulturelle aktiviteter kan ha hos andre (lokale) næringsdrivende. Videre omtaler vi innovasjon i næringslivet og koplingen mot bruk av kulturelle ressurser.

2.3.1 Kulturell og kreativ næring

Interessen for næringsvirksomhet i kulturell og kreativ næring har røtter tilbake til den første kartleggingen av kreative næringers økonomiske betydning som ble gjennomført i Storbritannia i 1998 (Department of Culture, Media and Sports, 1998). I Norge har det blitt gjennomført flere sammenliknbare kartlegginger (Power, Flygind, & Haraldsen, 2004) (Gran, Torp, & Theie, 2015) (Hauge, et al., 2023). Kartleggingene dokumenterer at disse næringene utgjør en ikke ubetydelig del av økonomien. De bidrar med 3–5 prosent av sysselsettingen, og de tiltrekker seg mange talenter som skaper mye aktivitet (Gran, Torp, & Theie, 2015).

I 2017 iverksatte regjeringen en ny satsing på kulturell og kreativ næring, der hensikten var å skape vekst, verdiskaping og arbeidsplasser i næringen, og denne satsingen er blitt følgevaluert.²² Det er publisert tre rapporter i denne

²¹ <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/kultur/artikler/1-av-6-gjor-en-frivillig-innsats-for-kulturvernet>

²² Satsingen besto av tilskuddsmidler som ble forvaltet av Kulturrådet, Innovasjon Norge og organisasjonene som er samlet i paraplyorganisasjonen Norwegian Arts Abroad (NAA). Satsingen kan sies å ha blitt avsluttet i 2022, da Kulturrådets tilskuddsordninger ble lagt ned. Ordningene viderføres imidlertid, om enn i noe begrenset grad, i Innovasjon Norge og NAAene.

følgeevalueringen, som i tillegg til å vurdere effekten for de bedrifter som har fått støtte gjennom satsingen også ser på utviklingen i hele næringen fra 2016 til 2021. Sluttevalueringen (Hauge, et al., 2023) viser at verdiskapingen i næringen økte med 18 prosent fra 2016 til 2021, mens sysselsettingen økte med 8 prosent i samme periode. Bruttoproduktet for hele Fastlands-Norge økte med 23,5 prosent i samme periode, dvs. at næringens andel av samlet verdiskaping ble redusert. Samtidig økte antall sysselsatte mer enn i næringslivet totalt sett, hvor den økte med 5,7 prosent. Dette indikerer at næringen er vesentlig mer arbeidsintensiv enn øvrige næringer, og at avlønningen (dvs. lønn og overskudd) er lav (ibid).

Det blir gjerne hevdet at kulturell og kreativ næring er mer innovativ, eller i hvert fall bidrar til innovasjon i øvrig næringsliv (se også omtale av STEAM i kapittel 2.1.3). Det er tidligere gjort flere analyser av bruken av design-tjenester og lønnsomhet som kan vise en positiv sammenheng (Europakommisjonen 2009, 2012). En studie av innovasjonsaktiviteten på europeisk nivå viser for eksempel at unge foretak i kulturelle næringer kan vise til flere markedsinnovasjoner og en høyere FoU-intensitet sammenlignet med resten av næringslivet, og at innovasjonene i hovedsak er knyttet til tjenester (Protogerou, Konotlaimou, & Caloghirou, 2016). En forklaring kan være at produktnyheter er avgjørende for ikke å risikere å bli sett på som kjedelige. En analyse av norske bedrifters innovasjonsaktivitet viser imidlertid at bedriftene i kulturell og kreativ næring ikke har høyere innovasjonsaktivitet enn bedrifter i andre næringer, at bedriftene i kulturell og kreativ næring har lavere lønnsomhet enn øvrige bedrifter og at det ikke er noen sammenheng mellom lønnsomhet og bruk av kulturell kompetanse, verken i næringen selv eller andre næringer (Ericsson & Alnes, 2017). Men bedrifter som kjøper kulturell kompetanse, primært i form av designtjenester, har høyere innovasjonsaktivitet enn bedrifter som ikke gjør det. Studien er basert på tverrsnittsdata (dvs. data for et år), og kan dermed ikke vise til langsiktige effekter av å bruke kulturell kompetanse i innovasjonsaktivitetene.

Kulturell og kreativ næring dekker et bredt spekter av bransjer, og det kommersielle potensialet varierer mye mellom disse. Noen bransjer er svært avhengige av offentlig støtte, og ofte er denne støtten kunstnerisk og kulturfaglig begrunnet. Andre deler av næringen har et stort kommersielt potensial og behov som ikke vesentlig skiller seg fra de fleste andre næringer. Generelt gjelder at de aller fleste kulturvirksomhetene har en blandingsøkonomi som består av offentlig støtte og markedsinntekter, og hos mange virksomheter utgjør frivillig arbeid en svært viktig rolle (Hauge, et al., 2023).

2.3.2 Ringvirkningsanalyser

I tillegg til den direkte verdiskapingen i den kulturelle og kreative næringen omtalt over, er det gjennomført mange ringvirkningsanalyser av kulturelle arrangement og virksomheter. De siste årene har for eksempel SØA sammen med samarbeidspartnere gjennomført; regionaløkonomisk analyse av kunst og kultur i Agder (Oxford Research og SØA, 2024), ringvirkninger av kulturelle arrangementer (SØA & Oxford Research, 2023) og kulturelle aktiviteters ringvirkninger i Møre og Romsdal (SØA og Østlandsforskning, 2020) (SØA, Østlandsforskning og Kunnskapsverket, 2019). I ringvirkningsanalyser belyses hvilke direkte og indirekte virkninger en aktivitet (for eksempel en festival) har for samfunnet, virksomheter og arbeidstakere. De nevnte analysene beregner den verdiskapingen (lønn og overskudd) som genereres lokalt.

Det er over tid gjennomført svært mange analyser av kulturelle aktiviteters bidrag til lokal verdiskaping, analyser av varierende kvalitet og grundighet.²³ (SØA, Østlandsforskning og Kunnskapsverket, 2019) inneholder en gjennomgang av flere analyser som ble gjennomført i perioden 2007-2017. Også om det er variasjoner i metode, type arrangement og resultater er en felles konklusjon at de største ringvirkningene kommer fra tilreisende publikum. Kulturelle aktiviteter, det være seg enkelte arrangement eller bedrifter, har som regel korte verdikjeder, dvs. få leverandører. Dette betyr at de generer mindre verdiskaping i leverandørleddet enn for eksempel industriproduksjon som baserer seg på kompliserte nettverk av underleverandører. For eksempel fant (SØA & Oxford Research, 2023) at disse ringvirkningene typisk utgjør ca 25 prosent av omsetningen i den virksomheten som analyseres, og de viser også til at dette resultatet er i linje med tidligere analyser. Arrangementer som tiltrekker seg mange tilreisende kan ha vesentlig mye høyere ringvirkningseffekter (også kalt overrisslings-effekter), for eksempel hadde arrangementet Fjordsteam i Bergen 2022 en overrissling som var over 5 ganger større enn omsetningen (ibid). Overrisslingseffektene kommer av at de tilreisende kjøper overnattings- og serveringstjenester.

I 2005 etablerte Riksantikvaren er verdiskapingsprogram²⁴ som ble følgeevaluert av Rambøll (Rambøll, 2012). Formålet var å avdekke hvilke forhold som fremmer økonomisk verdiskaping med grunnlag i kulturminner og kulturmiljøer i Norge. Både Rambøll sin analyse og annen forskning de viser til, finner at reiseliv er den bransjen som i størst grad oppnår økonomisk verdiskaping knyttet til kulturminner, dvs. at den økonomiske effekten ligger i overrisslingseffektene. Videre vises det til at i en tid der kunder i økende grad ønsker unike opplevelser, så kan kulturminner gi konkurransefordeler til en reiselivsdestinasjon. Det trekkes også frem at potensialet for økonomisk verdiskaping øker for virksomheter som inngår i nettverk. Det er også viktig at kultur- og naturmiljøet som kulturminnet er en del av blir vedlikeholdt og godt skjøttet. Dersom man ikke gjør dette, så vil ovennevnte konkurransefordeler forsvinne.

Oppsummering av økonomisk verdi

- Kulturell og kreativ næring står for i størrelsesorden 3-5 prosent av samlet verdiskaping, men en større andel av sysselsettingen. Det impliserer at næringen er arbeidsintensiv og at avlønningen er relativ lav.
- Kjøp av kulturell kompetanse i øvrig næringsliv ser ut til å ha en positiv sammenheng med innovasjonsaktiviteten, men hvorvidt det gir høyere lønnsomhet er ikke sikkert
- Ringvirkningsanalyser av kulturelle arrangementer og aktiviteter i Norge viser at disse har relativt lave ringvirkninger hos underleverandører, hvilket blant annet kan skyldes korte verdikjeder (dvs. få underleverandører)

²³ Noen av disse analysene ser på aktivitetenes omsetning, og bruker det som mål på betydningen. Dette målet sier imidlertid ikke noe om hvor mye av omsetningen som blir kvar i lokalsamfunnet, og vil derfor overvurdere den økonomiske effekten. For eksempel viser (SØA & Oxford Research, 2023) at Tons of Rock som hadde en omsetning på 150 millioner kroner bidro med en verdiskaping på omtrent 40 millioner kroner – dvs. at over 100 millioner kroner «forsvant» fra lokalsamfunnet i form av betaling til utenlandske artister og leverandører fra andre steder.

²⁴ Verdiskapingsprogrammet ble lansert av miljøverndepartementet i 2005 og hadde som overordnet mål å medvirke til at kulturarv tas i bruk i samfunnsutviklingen.

- De største økonomiske ringvirkningene fra kulturelle arrangementer o.l. kommer fra tilreisende besøkere. Størrelsen avhenger av hvor mange som kommer og hvor lenge de blir på stedet.

2.4 Naturverdi

For kultursektoren handler naturverdier dels om sektorens egen påvirkning på miljø og klima, og dels om kultur kan brukes for å påvirke holdninger og atferd, for eksempel til å fremme bevissthet om klimautfordringen.

2.4.1 Kultursektorens egne utslipp

Kultursektoren blir ofte vurdert som en grønn eller miljøvennlig sektor. Dette kan henge sammen med at mange av de kulturelle produktene er en form for tjenester, som mer eller mindre per definisjon har lavere økologisk fotavtrykk enn fysiske produkter. Maxwell og Miller (2017) problematiserer imidlertid denne forutsetningen, og peker for eksempel på at produksjon av bøker og filmer kan ha betydelende miljømessige effekter og at digitaliseringen, som jo er en viktig utvikling i deler av kultursektoren, krever et ressursbruk (utvinning av materialer, energibruk mv) som ikke er uproblematisk. Det er derfor behov for at kulturpolitikken tar dette innover seg, og mer aktivt setter krav til miljøhensyn også for kultursektoren.

Telemarksforskning gjorde i 2021 en litteraturgjennomgang og kartlegging av praksis knyttet til kultur og bærekraft i kultursektoren (Miland, Hjemdahl, Løkka, & Singsaas, 2021). Rapporten konkluderer med at det mangler kunnskap om hvordan kulturinstitusjoner kan handle i henhold til FNs bærekraftsmål, samtidig som disse målene gjerne brukes av forskjellige type kulturinstitusjoner for posisjonering og legitimering. De peker også på selv om det finnes mye litteratur om hvordan kulturelt innhold kan påvirke i en bærekraftig utvikling er det et stort behov for kunnskap om hvordan dette tas inn i produksjonen av kultur, ikke minst for å gjøre denne produksjonen mest mulig bærekraftig.

Det har imidlertid skjedd en god del på området de siste årene. Flere aktører i kultursektoren tok initiativ til å utarbeide et grønt veikart for kultursektoren, og dette veikartet ble lansert i 2021.²⁵ Som en oppfølging signerte disse aktørene, med Virke i spissen, en intensjonsavtale om klimakutt med regjeringen i 2022.²⁶ En del av denne intensjonsavtalen var at sektoren skulle utarbeide et klimagassregnskap for å ha et grunnlag for å vurdere hvor det er behov for å redusere utslippene. Dette regnskapet ble publisert i 2024 (Virke m.fl., 2024). Regnskapet inkluderer de publikumsrettede delene av kultursektoren: utøvende kunstnere innen musikk, scenekunst og visuell kunst, de som muliggjør kunsten gjennom audiovisuell eller digital produksjon, andre relaterte tjenesteytere, samt stedene publikum møter kunsten, som konsertarenaer, kulturhus, kino og museer. Videre inkluderer regnskapet både virksomhetenes egne utslipp og utslipp ved produksjon av de varer og tjenester som de forbruker. Det totale utslippet fra den norske kultursektoren er beregnet til å være ca 774 000 tonn CO_{2e} for 2022, men inkluderer da ikke investeringer i bygg, tekniske anlegg og inventar. De største utslippene kommer fra innkjøp av varer og tjenester. I en nasjonal målestokk er disse

²⁵ <https://www.xn--grntveikart-hgb.no/>

²⁶ <https://www.virke.no/avtale-klimapartnerskapsavtale>

utslippene små (i 2022 ble det sluppet ut omtrent 49 millioner tonn CO_{2e}),²⁷ men samtidig inkluderer de for eksempel ikke alle utslipp fra transport. Publikums reiser mv. for å oppleve kulturen er heller ikke med, og kanskje spesielt for festivaler kan disse utslippene være relativt store. Uansett om utslippene er små peker rapporten på mulige tiltak for å øke bevisstheten om klima og miljø i bransjen og redusere utslippene. Viktige faktorer her er tverrfaglig samarbeid, kartlegging av egen aktivitet og økt kompetanse om klima og miljø (ibid).

Bibliotek er en kulturell virksomhet som, i hvert fall delvis, kan klassifiseres som sirkulær, da deling av bøker gjennom har et vesentlig lavere klimagassutslipp enn om disse bøkene istedenfor hadde blitt kjøpt av hver enkelt låntaker. Bibliotekenes kunnskap om utlån er også blitt brukt for å utvide lånetilbudet til andre saker enn bøker. Cicero - senter for klimaforskning har et pågående forskningsprosjekt «Upscale» som ser på hvordan man kan få til mer bærekraftig deling ved hjelp av offentlige biblioteker.²⁸ I tillegg til offentlige biblioteker er aktører fra næringslivet og frivillige organisasjoner med på forskningsprosjektet. Prosjektet undersøker hvordan man kan redusere privat forbruk ved å dele fremfor å eie. Det er gjennomført flere casestudier ved biblioteker i Norge og Danmark, hvor man har sett på hvordan offentlige biblioteker og bibliotekarere legger til rette for utlån og deling av ting og betydningen av dette, samt hvordan de samarbeider med andre samfunnsaktører (Jochumsen, et al., 2023). Et av casestudiene er utstyrsutlånsordningen TURBO i Tromsø. Ustyrsutlånsordningen ble startet i 2011 av Røde Kors, og i 2019 inngikk organisasjonen samarbeid med Tromsø kommune og BUA-nettverket. I den forbindelse ble utlånsentralen flyttet til rådhuset, som ligger sentralt og rett ved biblioteket, og årlige brukere økte til omtrent 2000. Funn fra case studien i Tromsø tyder på at det å låne utstyr anses som sosialt akseptabelt og i noen miljøer til og med kult, men at det er en forskjell på om man låner av nødvendighet, eller om det er av valg, livsstil eller verdier. Funn fra case studien tyder også på at å låne ut utstyr og tilby nødvendig kunnskap, gir flere tilgang til det arktiske landskapet, og utstyrsutlånsordningen tilgjengeliggjør og demokratiser friluftslivet i Tromsø (ibid).

Kulturvern, spesielt i betydningen bevaring av eldre bygninger, har også et potensial for å bidra til reduserte klimagassutslipp. Dette er basert på hypotesen om at det er bedre å bruke et allerede eksisterende bygg enn å bygge et nytt (og eventuelt rive det gamle). En metaanalyse av tidligere livssyklusanalyser ved rehabilitering og oppgradering av eksisterende bygninger komplettert med noen casestudier viser at det er et potensial for store miljømessige gevinster ved oppgradering av eksisterende bygninger sammenliknet med nybygging (Fufa, Flyen, & Venås, 2020). Utslippene ved rehabilitering utgjør mindre enn halvparten av utslippene ved nybygging. Det argumenteres gjerne med at nybygg vil ha lavere energibruk (og dermed lavere utslipp) i drift, men denne analysen viser at det vil ta tiår før denne fordelene utlikner de høyere utslippene knyttet til selve byggefasen (ibid).

Samme hypotese ligger bak en nylig publisert rapport om kulturlokaler i den grønne omstillingen (Kulturrom, NOKU og Norske kulturhus, 2024). Rapporten handler både om hvordan kulturhus kan redusere sin miljø- og klimapåvirkning, men også på bruken av eksisterende bygninger som

²⁷ <https://www.ssb.no/natur-og-miljo/forurensning-og-klima/statistikk/utslipp-til-luft/artikler/klimagassutslippene-gikk-ned-i-2022>

²⁸ Prosjektet varer til høsten 2024 og resultater publiseres fortløpende i tidsskrifter som omhandler bibliotek- og informasjonsvitenskap, klimaforskning og bærekraft.

kulturhus. Det presenteres flere eksempler på «nye» kulturhus som er etablert i bygninger som opprinnelig var brukt til noe annet, for eksempel Tou scene i Stavanger, USF Verftet i Bergen og Havet Arena i Trondheim, og hvor det også er beregnet hvor mye CO₂ som er spart ved å gjenbruke disse bygningene (ibid).

2.4.2 Kultur som påvirkningsfaktor

Det er en allmenn antakelse om at kultur kan brukes for å påvirke og øke kunnskapen om miljø og klima, og en bærekraftig utvikling. Dette handler for eksempel om kulturelle uttrykk som en viktig læringsarena, spesielt overfor barn, og at deltakelse i kulturelle aktiviteter kan være en kilde til kunnskap og personlig utvikling.

En del av litteraturen som handler om kultur som påvirkningsfaktor utgår fra at det er en slik sammenheng uten å direkte dokumentere at den faktisk er der. Samtidig kan det også være en logisk slutting basert på flere av de andre effektene som er omtalt, ikke minst de kognitive effektene som kultur har og bruken av kultur i utdanningen. Noen trekker også frem kulturens transformative kraft inn mot en bærekraftig utvikling (Unesco, 2022). Her pekes det bl.a. på kulturelt mangfold som *«en kilde til utveksling, innovasjon og kreativitet, [...] som er like nødvendig for menneskeheten som biologisk mangfold er for naturen»*.

I forbindelse med FNs klimatoppmøte COP28 i Dubai (2023), satte det nordiske samarbeidet, innenfor Nordisk Råd, søkelys på kunstens og kulturens rolle i det grønne skiftet.²⁹ Begrunnelsen for dette var knyttet til perspektivene til kunstnere og andre kreatører, inkludert deres kunnskap om kulturarven, som kan gi muligheter og verktøy for å forstå store utfordringer, som klimakrisen.

Festivalen §112 Fredrikstad har pågått i perioden mai-oktober 2024, og besto av en mengde forskjellige aktiviteter og arrangementer, som ulike former for kulturopplevelser og møtesteder. Målet er å utforske om «vi er gode forfedre», og å presentere klimaspørsmålene til publikum på en ny måte. Prosjektet har hatt en ambisjon om å bruke kunst og kultur som et redskap for å redde verden. Med Grunnlovens miljøparagraf som bakteppe har publikum blitt presentert for miljø- og klimaspørsmål gjennom ulike kunst- og kulturuttrykk, folkemøter og debatt. Et spørsmål som festivalen selv stiller, er om «Kan kultur redde verden? Og skal den egentlig det? Ifølge foreløpige resultater fra en pågående evaluering av festivalen har publikum fått økt kunnskap og innsikt i klimautfordringene, og man mener et festivalen har evnet å formidle dette.

Ved det humanistiske fakultetet på Universitetet i Oslo er det en forskergruppe som forsker på økokritisk litteratur- og kulturvitenskap.³⁰ Hensikten er å vise hvordan litteratur- og kulturvitenskap, kan gi viktige bidrag til forståelsen for miljøproblemer og miljømål. En del av forskningen som tilknyttede forskere har publisert handler primært om hvordan miljø og klima blir beskrevet og drøftet i

²⁹ <https://www.norden.org/no/news/norden-fremmer-kunstens-og-kulturens-rolle-i-det-gronne-skiftet-pa-cop28>

³⁰ <https://www.hf.uio.no/ilos/forskning/grupper/okolitt/index.html>

litteraturen, og i mindre grad hvilken gjennomslagskraft dette har (så langt vi har klart å avdekke), se for eksempel Furuseth (2021) og Henning (2023).

Oppsummering av naturverdi

- Mange kulturelle produkter er en form for tjenester, som mer eller mindre per definisjon har mindre klimaeffekter enn fysiske produkter. Reisevirksomhet knyttet til kulturelle opplevelser, for eksempel det å delta på en festival, kan imidlertid gi opphav til relativt store utslipp.
- Samtidig er det en økt bevissthet om at også kultursektoren kan og bør arbeide for å redusere egne klimagassutslipp
- Mange peker på kulturens kraft for å påvirke og øke kunnskapen om for eksempel klimautfordringen, men denne koplingen er det så langt vi har klart å avdekke foreløpig ikke forsket mye på.

2.5 Fysisk verdi

Fysisk verdi handler til dels om de arenaer som kultursektoren selv benytter seg av, og til dels om at kultur kan bidra i den (fysiske) stedsutviklingen, og gjøre steder mer attraktive. Kultursektoren benytter seg av mange forskjellige fysiske arenaer, hvor noen er midlertidige (bygges for et enkelt arrangement) og noen permanente. Her har vi konsentrert omtalen rundt kulturhus.

2.5.1 Hva er kulturhusenes betydning?

En doktorgrad fra 2022 undersøker kulturinstitusjoners rolle i utviklingen av regioner og lokalsamfunn. Avhandlingen består av tre forskningsartikler som alle undersøker kulturinstitusjoners rolle i den lokale samfunnsutviklingen på ulike måter. (Storm, 2022 a)

Den første artikkelen i avhandlingen, «*Local development policy: do new culture houses have an impact on migration? The case of Norway*», studerer effekten av store investeringer i norske kulturhus. Bakgrunnen for undersøkelsen er at investeringer i norske kulturhus er en del av en internasjonal trend, der flotte arkitektoniske kulturbygg har som mål å både tiltrekke seg turister og gjøre stedene mer attraktive for nye innbyggere. I studien undersøkes den kausale effekten av åpningen av 52 kulturhus i Norge. Hovedfunn fra studien er at investeringene *ikke* har gjort norske kommuner mer vellykkede og attraktive i form av at de tiltrekker seg nye innbyggere. (Bille & Storm, 2021)

Artikkel nummer to i avhandlingen, «*From Bilbao to Bodø: how cultural flagships are transforming local cultural life*» ser på de samme kulturhusene som i den første artikkelen, og undersøker hvorvidt etablering av kulturhus har endret prioriteringene i kulturpolitikken, og hvorvidt investeringene i kulturhus har påvirket tilbudet av kulturgoder og -tjenester i lokalsamfunnene. Resultatene viser at prioriteringen av kultursektoren har økt i årene etter åpning av kulturhusene. Det har også skjedd en endring i prioriteringene i form av sterkere støtte til profesjonell kunst, og lavere støtte til aktiviteter rettet mot frivillige organisasjoner, barn og ungdom. (Storm, 2022)

Den tredje artikkelen i avhandlingen, «*The Benefits and Attractiveness of Local Theaters. Comedy or Shakespeare – does it matter?*», undersøker de opplevde fordelene ved å ha lokale teatre, og om det har noen betydning hvilken type teater som finnes i lokalsamfunnet. Ved å bruke danske spørreundersøkellesdata fra 2020 om hvilke verdier teatrene har, finner

forskerne at type teater har betydelig innvirkning på verdiene brukerne av teater oppfatter, mens ikke-brukere viser ingen preferanser for hvilke typer teater som er lokalisert i kommunen. Konklusjonen er at ikke-brukere ikke har forståelse for de ulike typene eksternaliteter som teatrene produserer, og at type tilbud spiller liten rolle for ikke-brukere. (Storm & Bille, 2024)

Oppsummerende for de tre forskningsartiklene konkluderer (Storm, 2022 a) med at de tre forskningsartiklene indikerer at de instrumentelle fordelene ved kulturinstitusjoner er begrenset. Det fremheves videre at den viktigste betydningen av kunst og kultur ikke er økonomiske påvirkning, men at det er viktigere hvordan kunst og kultur kan bidra til kulturell og sosial utvikling.

Et kjent, om ikke det meste kjente kulturbygget i Norge, er operaen i Oslo. I rapporten «*Operaen – symbol og strategi?*» vises det til at kultur har blitt en favorittstrategi for by- og regionalutvikling, enten for å tiltrekke seg turister, gjøre seg mer attraktiv for kunnskapsarbeidere eller som en del av en posisjonskamp mellom byer. Det vises også til at byggingen av Operahuset ikke er et særnorsk fenomen, men er en del av en større global utviklingstrend med utbygging og satsing på kulturbygg med høy arkitekturkvalitet.

Det er ifølge rapporten mindre informasjon om hvordan kultur, kulturarrangementer og arkitektur påvirker innbyggerne på et sted eller i en by. I rapporten undersøkes det hvordan operabygget har påvirket Oslo og hvordan innbyggerne ser på byen sin. Eksempler på viktige effekter av Operaen i Oslo er:

- «Operaen har blitt et landemerke i Oslo og en signatur for Norge i et stadig mer globalisert marked
- Operaen fungerer lokalt som en markør for identitet og tilhørighet (også for dem som ikke er interessert i kunsten som oppføres inne i bygningen)
- Selve bygningen, dens arkitektur, egenskaper som offentlig rom og som landemerke har vært suksessfullt» (Holm & Hauge, 2018)

Det påpekes i rapporten at når man vil analysere effekter og påvirkning, så er det lett å ty til kvantifiserbare størrelser som for eksempel omsetning, antall besøkende etc. Operaen bidrar til økonomisk aktivitet (verdiskaping og sysselsetting), men de viktigste effektene av operaen er ifølge forfatterne ikke de kvantifiserbare, som identitet og et offentlig rom som er tilgjengelig for alle. Dette påpekes som nevnt også av (Storm, 2022 a), som mener det er viktigere hvordan kunst og kultur kan bidra til kulturell og sosial utvikling.

En dansk studie av hvilken type sosialt samhold kultursentre (kulturhus) kan bidra med viser, gjennom tre case studier (systue, lesesirkel og historielag), at kulturhus som inviterer til deltakende aktiviteter kan ha positive sosiale effekter (Eriksson, 2023). Det som kan trekkes ut fra denne forskningen er at for å realisere de sosiale verdiene, som identitet og tilhørighet, må det finnes fysiske arenaer hvor folk faktisk kan møtes – og at kulturhus kan spille en viktig rolle for dette.

En god del av kulturen utføres og oppleves i dag digitalt, hvilket betyr at de fysiske kulturarenaene også kan tilby opplevelse av digital kultur i et (fysisk) felleskap, men også at disse arenaene ikke trenger å være fysiske. Ekstremismekommisjonen, (NOU, 2024:3) nevner bla. fysiske spillehus og digitale møteplasser som steder hvor ungdommer kan delta i dataspill, som ifølge kommisjonene er «*en kulturform som kan tilby fellesskap og være en*

arena for sosial interaksjon.» De omtaler også det digitale kulturhuset NOVA, som er en gratis, heldigital fritidsklubb for ungdommer mellom 13 og 25 år.³¹

2.5.2 Kultur og (fysisk) stedsutvikling

Mye av forskningen om kultur og bærekraft handler om hvordan kulturen kan brukes i stedsutviklingen, med fokus på byer/urbane områder. Dette omfatter for eksempel byplanlegging og bevaring og bruk av kulturminner og -miljøer. Et forskningsnettverk innenfor denne retningen var [Mistra Urban Futures](#), en internasjonal plattform for kunnskapsutvikling og samarbeid om byutvikling, med base i Göteborg. Dette sentret videreføres i dag innenfor [Centre for Sustainable Urban Futures](#), knyttet til Chalmers tekniske høyskole og Göteborgs universitet.

EU-prosjektet CultureForHealth tar også opp betydningen av arkitektur (som en kulturell sektor) for å utvikle steds kvaliteter som fremmer sosial interaksjon, trygghet og avspenning (Zbranca, et al., 2022).

Stiftelsen Design og arkitektur Norge (DOGA) gjennomførte i perioden 2016-2018 prosjektet Levende lokaler, hvor hensikten var å bekjempe og forebygge sentrumsdød. Prosjektet ble drevet av DOGA i samarbeid med Arendal, Lærdal og Tromsø kommune, en faglig referansegruppe, følgeforskere fra NIBR og et nettverk av kommuner og aktører som jobbet med sentrumsutvikling. Målet med prosjektet var å skape liv i sentrum gjennom å aktivere tomme lokaler som en del av en helhetlig sentrumssatsing. Bruk av kunst og kultur var en vesentlig del av dette arbeidet. I sluttevalueringen av programmet står det bl.a. «... alle har på ulike vis drevet en (re)programmering av bysentrum med bevisste valg og løsninger som har resultert i at mulighetsrommet med en mer flerfunksjonell bykjerne har kommet til syne. Tenkningen dreies fra å tenke mest butikkmix til å tenke en bredere bylivsmix av aktiviteter og virksomheter. Mye av det nye som etableres har preg av fellesskap og sosiale «gjøre-ting-sammen», også for arbeidsplasser, og av at miljø, lokal identitet, kunst og kultur har en viktig plass i profilene». Sluttevalueringen peker også på at kultur, sammen med byutvikling og næringsliv er viktig for kommunene (Vestby, 2018).

Cultural Planning er en metode som *"har til hensikt å styrke kommunens selvbylde. Det gjør den ved å få inn kulturelle perspektiv i samfunnsplaneringen og forsøke å fange det som er unikt for en plass"*.³² Det er ikke sikkert at metoden og dens ideologiske utgangspunkt er relevant for norske kommuner og fylkeskommuner, men den inkluderer et verktøy hvor noen deler kan være interessante. Cultural planning utgår fra et begrenset geografisk område, og det legges stor vekt ved å kartlegge kulturelle ressurser ved bruk av såkalt "mapping". Gjennom denne mappingen kartlegges bl.a. hvordan innbyggerne interagerer, opplever og bruker en plass. Kartleggingen inkluderer både de kjente og de potensielle kulturelle ressursene som finnes i det aktuelle området. Et spørsmål som inngår, er hvilken nytte disse ressursene kan gi til både innbyggernes og områdets utvikling. En viktig premiss er at den lokale befolkningen er involvert i hele prosessen, og at prosessen er godt forankret både på politisk og administrativt nivå i kommunen.

Et europeisk forskningsprosjekt, DEEP CITIES (CURBATHERI), ledet av NIKU, har sett på hvordan den fragmenterte kulturarven kan brukes i

³¹ <https://www.ungdomogfritid.no/ungdom-og-fritid/datakultur/nova-det-digitale-kulturhuset/>

³² <https://www.culturalplanningsweden.org/om-cultural-planning>

byutviklingen, og for å skape bærekraftige byer.³³ Prosjektets hovedmål er å utvikle et forvaltningsverktøy for planleggere og beslutningstakere, slik at de blir bedre til å forstå hvordan historisk endring kan håndteres i byutviklingen. Det er gjennomført analyser av den fragmenterte kulturarvens rolle i byutviklingen i Norge, Storbritannia, Italia og Spania. Det er gjennomført case-studier for å teste ut metoden, for eksempel medvirkning fra offentligheten og digitale løsninger for å skape kommunikasjon og samhandling om bruken av en fragmentert kulturarv i byutviklingen (Jones, et al., 2024). En «policy brief» fra prosjektet oppsummerer noen anbefalinger fra forskning, bl.a. behovet for tverrfaglig kompetanseutvikling for de som forvalter kulturarven, involvering av innbyggerne for å forstå de sosiale verdiene på stedet, og samarbeid med den offentlige forvaltningen (CURBATHERI, 2022).

2.5.3 Kultur og tilflytting

Satsing på kultur og et godt kulturtilbud kan bidra til å gjøre steder attraktive både for kunstnere, kulturarbeidere som skaper eller tilrettelegger for kulturtilbud og for bosetting og tilflytting av nye innbyggere. Det kan imidlertid være vanskelig å belegge disse effektene empirisk, hvilket bl.a. kan henge sammen med måleproblemer, men også at effektene i noen tilfeller ikke er så store. Man kan selvsagt også stille spørsmål ved om det er de kulturelle og kreative aktivitetene som trekker til seg næringer og mennesker som generer vekst, eller om økt inntekt gir høyere etterspørsel etter kulturelle aktiviteter.

En studie fra Telemarksforskning i 2012 klarte ikke å finne noen statistisk sammenheng mellom hvor mye en kommune brukte på kultur og befolkningsvekst (Vareide & Kobro, 2012). Men en senere analyse fra Telemarksforskning viser at kommuner som satser på kultur som regel har flere innbyggere med høyere utdanning, dvs. at kultur kan påvirke hvem som flytter til et sted (Vareide, 2018). Denne analysen viste at i de ti kommunene som plasserte seg høyest på Telemarkforsknings årlige kulturindeks i 2015 hadde nærmere 40 prosent av den yrkesaktive befolkningen minst tre års høyere utdanning. I de ti kommunene med lavest plassering på kulturindeksen var tilsvarende andel 20 prosent (ibid). Analysen viste videre at personer med høy utdanning så ut til å flytte til kommuner med et godt kulturtilbud, og i mindre grad valgte bosted ut fra arbeidsplass. Kulturkommuner hadde også høyere boligpriser, noe som indikerer at stedet er attraktivt.

Telemarksforskning har imidlertid videreutviklet både attraktivitetsmodellen (som de bruker for å måle et steds attraktivitet) og kulturindeksen, og i den siste analysen finner man en svak, men likevel signifikant, sammenheng mellom poeng på kulturindeksen og innflytting for perioden 2017-2023, og at denne sammenheng er sterkest for mindre kommuner: *De tolv distriktskommunene med høyest poengsum på kulturindeksen har alle hatt høyere nettoflytting enn forventet i denne perioden* (Vareide, 2024). Forfatteren minner likevel om at den positive sammenheng er svak, og at kulturtilbudet har mindre betydning for flytting enn arbeidsplasser, sentralitet og demografi

I 2024 analyserte SØA verdien av Vossa Jazz og øvrig kulturliv for Voss (SØA, 2024). En av konklusjonene i denne analysen var at kulturelle aktiviteter i lokalsamfunnet gjør Voss til et bedre sted å bo og leve, sammenlignet med en situasjon uten slike arrangement. Konklusjonen var basert på at Voss har hatt en mer positiv befolkningsutvikling enn sammenlignbare kommuner, og at det

³³ <https://www.niku.no/prosjekter/curbatheri/>

som i størst grad skiller disse kommunene at er tilbudet av kulturelle aktiviteter.

Oppsummering av fysisk verdi

- Forskning viser at investeringer i norske kulturhus ikke har gjort norske kommuner mer vellykkede og attraktive i form av å tiltrekke seg nye innbyggere, men at de nytten heller ligger i at de tilbyr arenaer for kulturell og sosial utvikling.
- Noen kulturbygg, som Operaen i Oslo, kan fungere som lokale eller nasjonale landemerker og dermed styrke identiteten.
- Byutvikling som bruker både kulturelle uttrykk og kulturminner kan ha positive effekter, og arktitektur kan brukes for å utvikle stedskvaliteter som fremmer sosial interaksjon og trygghet.
- Kultur kan påvirke tilflyttingen til et sted, og det er identifisert en positiv sammenheng mellom hvor mye en kommune satser på kultur og utdanningsnivået hos innbyggerne.

2.6 Politisk verdi

Politisk verdi handler blant annet om hvordan politikere eller myndigheter kan bruke kultur for å nå politiske mål, utvikle samfunnet i ønsket retning og gjøre et sted mer attraktivt. Det kan også handle om å transparense og åpenhet, for eksempel for å få aksept for støtte til ulike former for kulturuttrykk. I denne rapporten har vi valgt å se spesielt på kulturens rolle for utvikling av demokratiet.

Det kan her være vært å peke på at en viktig begrunnelsen for den nasjonale kulturpolitikken er demokratiaspektet. Dette er forankret i grunnlovens §100 om ytringsfrihet. Kunstneriske uttrykk er ytringer, samtidig som arenaer for kunst utgjør en del av infrastrukturen for ytringsfrihet, kunnskapsutvikling og debatt – og dermed en viktig del av demokratiet.

2.6.1 Betydningen av kultur for utviklingen av demokratiet

I 2023 ble det på oppdrag for Europakommisjonen utarbeidet rapporten «Culture and Democracy: the evidence», som analyserte sammenhengen mellom demokrati og kultur. Rapporten består av internasjonal forskning over flere år, og funnene viser at det er en klar og positiv sammenheng mellom borgeres deltakelse i kulturelle aktiviteter og indikatorer for samfunnsengasjement, demokrati og sosial tilhørighet (Hammonds, 2023)

Rapporten fra Europakommisjonen er en kunnskapsoppsummering, og viser til flere forskningsartikler som ser på sammenhengen mellom kulturliv, samfunns- og demokratisk engasjement og/eller deltakelse. For eksempel viser en undersøkelse av 30 000 husholdninger at engasjementet innen kunst økte raten for frivillig arbeid og donasjoner med 6-10 prosent (Vyver & Abrams, 2018). En annen studie av mer enn 12 000 studenter fant at unge voksne som var aktivt involverte i visuelle og scenekunstprogrammer på videregående skole, hadde større sannsynlighet til å være frivillig, stemme, samt engasjere seg i skole- og nabolagspolitikk. Dette gjaldt også for risiko-utsatte unge med lav sosioøkonomisk status. Samme forskningsartikkel viste at 45 prosent av unge mennesker fra lav sosioøkonomisk bakgrunn, men som hadde høyt nivå av kunstengasjement, stemte i presidentvalget i USA i 2004, sammenlignet med bare 1 prosent av deres jevnaldrende med lavt

engasjement for kunst. (Catterall, Dumais, & Hampden-Thompson, 2012). Mens en italiensk studie fra 2022 fant at 1 prosent økning i konsumering av kultur var relatert til 20 prosent reduksjon i hatkriminalitetshendelser³⁴ (Denti, Crociata, & Faggian, 2022)

På bakgrunn av funnene fra rapporten «Culture and Democracy: the evidence» så legges det frem 14 anbefalinger som omhandler hvordan beslutningstakere på EU-nivå kan støtte innbyggers kulturelle deltakelse, for igjen å styrke lokalsamfunn og fremme samfunns- og demokratisk engasjement. Mange av anbefalingene er EU-retta og ikke direkte overførbare til norske forhold og norske kommuner, men de belyser viktigheten av kultur.

I tillegg til ovennevnte kunnskapsoppsummering har vi funnet andre internasjonale forskningsartikler som undersøker sammenhengen mellom deltakelse i kultur, inkludering og samfunnsdeltakelse. Et eksempel på dette er forskningsartikkelen «Does Culture Make a Better Citizen? Exploring the Relationship Between Cultural and Civic Participation in Italy» (Campagna, Caperna, & Montalto, 2020). Her brukes spørreundersøkellesdata til å undersøke forholdet mellom kulturell deltakelse og annen deltakelse i samfunnet. Det er utarbeidet indikatorer for både kulturell og samfunnsdeltakelse. Indikator for kulturell deltakelse er basert på spørsmål knyttet til hvor mye tid man bruker på ulike kulturelle aktiviteter. Indikator for samfunnsdeltakelse er basert på spørsmål knyttet til blant annet omfang av politisk arbeid/aktivitet, protester, deltakelse i ulike interesseorganisasjoner, bevissthet knyttet til bærekraft og klima, samt tiltro til politiske organ. Studien finner at deltakelse i kunst- og kulturaktiviteter er sterkt korrelert med deltakelse i samfunnslivet, og den positive effekten er litt større for dem som deltar i et stort mangfold av kulturelle aktiviteter. Den positive effekten gjelder også for personer med et lavt utdanningsnivå.

Haugland og Dalen (2023) ser på hvordan innvandrere engasjerer seg i frivillig arbeid, og hvorvidt det har betydning for deres tillit til samfunnsinstitusjoner, som kan ses som en indikator for hvor integrert man er. Frivillige organisasjoner kan fungere som «demokratiske skoler» og er betydningsfull for sosial identitet, fellesskap og politisk engasjement. Haugland og Dalen (2023) finner imidlertid ikke at innvandrere som deltar i frivillige aktiviteter får økt tillit til samfunnsinstitusjoner, men at de deltar mer politisk enn innvandrere som ikke deltar som frivillige. Innvandrere er imidlertid underrepresentert som frivillige i kultur- og fritidsorganisasjoner; «Den lave andelen av innvandrere i organisasjoner i kultur- og fritids-sektoren viser at disse organisasjonene har noen rekrutteringsutfordringer å løse for å kunne legitimere sin status som viktig arena for integrering» (ibid).

Oppsummering

- Eksempler på fordeler av å delta i kulturelle aktiviteter er at det gir økt sannsynlighet for å være frivillig, stemme i demokratiske valg, gi donasjoner samt redusere hatkriminalitetshendelser.
- En studie av mer enn 12 000 studenter fant at unge voksne som var aktivt involverte i visuelle og scenekunstprogrammer på videregående skole, hadde større sannsynlighet til å være frivillig, stemme, samt engasjere seg i skole- og nabolagspolitikk.

³⁴ Dette inkluderte lovbrudd og hendelser som trusler, eiendomsskade, overfall og drap som var motivert av fordommer mot grupper av mennesker.

- Forskning på frivillig arbeid blant innvandrere i Norge viser bl.a. at de som deltar i frivillig arbeid ikke nødvendigvis får økt tillit til samfunnsinstitusjoner men at de i større grad deltar mer politisk enn innvandrere som ikke er frivillige.

3 Samfunnsmessig betydning

I dette kapitlet drøfter vi hva de identifiserte effektene betyr for samfunnet. For å få en forståelse av størrelsen på de identifiserte effektene kan de analyseres i et samfunnsøkonomisk perspektiv. Hva er den samfunnsmessige nytten og hva betyr det for en bærekraftig samfunnsutvikling?

3.1 Samfunnsøkonomisk nytte

Alle goder som noen i samfunnet har glede av gir en nytte. Når mange har glede av et gode har det også stor samfunnsmessig nytte. Ofte er det vanskelig å sammenligne og rangere den samfunnsmessige nytten av ulike goder. En måte å gjøre det på er å tilegne hvert gode en økonomisk verdi (for eksempel kroner), enten denne er direkte observerbar gjennom omsetninger i et marked, eller den beregnes ved hjelp av hvordan gode brukes eller undersøkelse i befolkningen av ikke-betalbar glede av å ha tilgang til et gode.

I prinsippet kan de aller fleste effektene som er beskrevet i foregående kapittel «omregnes» til samfunnsøkonomisk nytte uttrykt i kroner. Men det kan være metodisk krevende å gjøre dette da det ikke er helt gitt hvilken kroneverdi som skal brukes. Men selv om det hadde funnets kroneverdier pr. enhet av de aktuelle effektene (for eksempel effekten av at et menneske får bedret helse) så har vi ikke tall på hvor store effektene er (dvs. hvor mange mennesker som får bedret sin helse). Det er derfor ikke mulig, og har heller ikke vært intensjonen i dette prosjektet, å beregne den totale samfunnsøkonomiske nytten eller gevinsten av kultur.

Det finnes imidlertid flere studier som har satt verdi på deler av kulturen, eller enkelte arrangementer. Disse studiene kan være interessante å se på for å få en oppfatning av hva den samfunnsøkonomiske effekten kan være. Videre finnes det flere analyser av den samfunnsøkonomiske kostnaden av en del av de negative effektene som kultur kan bidra til å redusere, for eksempel den samfunnsmessige kostnaden ved utenforskap. Nedenfor redegjør vi for noen norske samfunnsøkonomiske analyser, av kultur eller av de negative effektene som kultur kan bidra til å redusere.

3.1.1 Verdien av det frivillige musikklivet

I 2021 beregnet Vista Analyse på oppdrag for Norsk musikkråd verdien av det frivillige musikklivet (Vista Analyse, 2021). Rapporten gjør rede for hvilke samfunnsøkonomiske gevinster det frivillige, organiserte musikklivet gir, og

hvordan disse kan måles og verdsettes. Prosjektet er basert på tilgjengelig statistikk og data, samt en egen kvalitativ undersøkelse. Nytteeffekter som undersøkes er egenopplevd nytte hos deltakere i musikklivet, samfunnsnyttene til andre aktører enn utøverne (for. eks tilhørere til musikkfremføringer), samt gevinster for samfunnet i form av bedre helse og læringsevne for de som deltar i musikklivet. Rapporten gjøre rede for både prissatte og ikke-prissatte nyttevirksomheter. Eksempler på årlige prissatte nytte-virkninger er:

- Egenopplevde nytte av øving og spilling verdsettes til cirka 11,4 milliarder kroner
- Publikumsnytte anslås til i overkant av 500 millioner kroner
- Verdi av frivillig arbeid og innsamlingsaktiviteter anslås til nær 3,5 milliarder kroner
- Verdien av vunne leveår ved å utøve musikk er 440–550 millioner kroner

I tillegg anslås det at dersom man antar at bedre helse ved deltakelse i musikklivet gir økt yrkesdeltakelse og færre sykemeldinger, så vil de potensielle årlige produksjonsgevinstene være henholdsvis 60-603 millioner og 36-145 millioner kroner.³⁵

I tillegg til prissatte virkninger viser rapporten også til en rekke *ikke-prissatte* gevinster. Eksempler på ikke-prissatte virkninger av å utøve musikk er; bedre livskvalitet, bedre læringsutbytte hos barn og unge, samt mindre problemadferd hos ungdom.

3.1.2 Samfunnsøkonomiske nytte av kulturarv

I 2017 gjennomførte Menon Economics en samfunnsøkonomisk analyse med utgangspunkt i kulturminner og kulturmiljøer (Menon Economics, 2017). Analysene er gjennomført for Henningsvær, Røros, Oslo og Gamlebyen i Fredrikstad. Studien undersøker den samfunnsøkonomiske nytten av kulturarv gjennom å se på:

- Befolkningens betalingsvillighet knyttet til å bo i en *verneverdig bolig* eller i områder med høy tetthet av *kulturminner*
- Befolkningens betalingsvillighet knyttet til å bo i og ved *kulturmiljø*
- Nettoinntekter for lokalt næringsliv av turisme og andre aktiviteter knyttet til *kulturmiljø*

Studien viser blant annet at det er høyere betalingsvillighet for å bo i nabolag der det er høy tetthet av kulturminner enn i nabolag med en lavere tetthet. Videre er verdien av bo i nabolag med høy tetthet av kulturminner høyere enn å selv bo i en verneverdig bolig. På samme måte som at det er attraktivt å bo i nærheten av kulturminner, så er det også positiv betalingsvilje for å bo i eller nærheten av et kulturmiljø, sammenlignet med å bo i områder uten spesifikk kulturmiljøer. Til slutt viser studien at kulturmiljøer bidrar til økt velferd i lokalsamfunn i form av økt sysselsetting og verdiskaping, blant annet gjennom turisme. For eksempel fant man at verdiskapningsvirkninger fra kulturmiljøturister i Henningsvær, som ligger i Vågan kommune i Lofoten, bidro med rundt 15 prosent av all verdiskaping og 20 prosent av arbeidsplassene i 2016.

3.1.3 Samfunnsøkonomiske kostnader ved dårlig helse og utenforskap

Dårlig helse har store samfunnsøkonomiske kostnader, og disse kostnadene bæres dels av den enkelte (i form av lavere livskvalitet), pårørende (for eksempel pga for tidlig død) og samfunnet ellers (behandlingskostnader og tapt produktivitet). Vi har (foreløpig) ikke funnet noen samfunnsøkonomiske

³⁵ ifølge Vista Analyse er dette et forsiktig anslag.

beregninger av helseeffektene av kultur, som er overførbare til norske forhold.³⁶

Det finnes imidlertid flere beregninger av den samfunnsøkonomiske nytten av at flere blir fysisk aktive, og fysisk aktivitet vil ha flere av de samme helseeffektene som forskningen viser at også deltakelse i eller opplevelsen av kulturelle aktiviteter har.

Helsedirektoratet har beregnet at dersom alle i Norge som ikke oppfyller helsemyndighetenes anbefalinger om fysisk aktivitet, blir mer aktive slik de at oppfyller anbefalingene, vil den økte livskvaliteten tilsvare en velferdsgevinst på knappe 250 milliarder kroner årlig (Helsedirektoratet, 2014). Dette fordrer at de 20 prosent av befolkningen som er inaktive og de 60 prosentene som er delvis aktive, blir aktive, dvs. har en fysisk aktivitet på minst 30 minutter pr dag for voksne og 1 time for barn. Anslaget fra Helsedirektoratet inkluderer kun nytten for den enkelte av å leve lenger og med høyere livskvalitet. I tillegg kommer besparelser i form av økt produktivitet (økt arbeidskapasitet) og reduserte behandlingskostnader o.lign. for samfunnet. Vi kan selvsagt ikke si at økt kulturell aktivitet/konsum vil ha tilsvarende effekter, beregningen er kun tatt med for å vise at dårlig helse og lav livskvalitet har en høy kostnad for samfunnet.

Det finnes en del studier som ser på de samfunnsøkonomiske kostnadene av manglende integrering. Blant annet viser en analyse av kostnadene ved mangelfull grunnopplæring av barn og unge asylsøkende og flyktninger at kostnaden kan være opp til 5 millioner kroner per barn (SØA, 2016). Dette tallet er selvsagt ikke direkte relevant for vurderingen av nytten av kultur som et integreringstiltak, men det viser hvor stor kostnaden kan være ved manglende integrering.

De samfunnsøkonomiske kostnadene ved marginalisering³⁷ og utenforskap³⁸ er ifølge en beregning fra Oslo Economics anslått til å være 73 milliarder kroner per år (Oslo Economics, 2021). I tillegg kommer kostnader i form av velferdstap på grunn av dårlig helse og livskvalitet, kriminalitet og redusert demokratisk og sosial deltakelse. Beregningen viser at marginalisering og utenforskap har en stor kostnad både for den enkelte som rammes og for samfunnet.

3.2 Kultur og bærekraftig utvikling

Bærekraftig utvikling er en utvikling som tilfredsstiller dagens behov uten å ødelegge fremtidige generasjoners muligheter til å tilfredsstille sine behov. Agenda 2030 er FNs globale handlingsplan for bærekraftig utvikling, vedtatt i

³⁶ En økonomisk studie av barns deltakelse i kulturprogrammer i Australia har vist en avkastning på 7 kroner for hver krone investert, i form av reduserte kostnader knyttet til behandling av mental helse. Studien ble gjennomført spesifikt på et sirkusprogram for barn og unge, og det er derfor uklart hvor representative resultatene er for andre typer kulturprogrammer. (McGrath & Stevens, 2019)

³⁷ Frafall i videregående utdanning

³⁸ Å stå utenfor arbeidslivet

2015³⁹. Handlingsplanen består av 17 bærekraftsmål som Norge er forpliktet av.

De nasjonale forventningene til lokal og regional planlegging (Kommunal- og distriktsdepartementet, 2023) peker på at Norge har sluttet seg de 17 bærekraftsmålene, og at kommunens og fylkeskommunens rolle som samfunnsutviklere, tjenesteytere og planmyndigheter, er avgjørende for å lykkes med å realisere en bærekraftig samfunnsutvikling i hele landet. De fleste kommuner og fylkeskommuner legger bærekraftsmålene til grunn for sitt planarbeid, og bruker planprosessene til å drøfte hvordan bærekraftsmålene kan følges opp ut fra de utfordringene og mulighetene som er mest aktuelle lokalt og regionalt.

En bærekraftig utvikling består som regel av tre dimensjoner: miljø, økonomi og sosiale forhold. Kultur er etter hvert blitt en viktig del av FNs, og tilknyttede organisasjoners, arbeid med bærekraft - og ses som en essensiell del av et bærekraftig samfunn. Et sterkt kulturliv kan være en viktig ressurs både fordi det påvirker mange av de 17 enkeltmålene, og for at det kan påvirke vår måte å tenke og handle på. I tillegg må kultursektoren som alle andre sektorer ta sitt ansvar for å sikre best mulig bærekraftige løsninger i sitt arbeide.

Når man snakker om kultur innenfor bærekraft er det ofte som en del av sosial bærekraft, for eksempel i form av kulturelt mangfold og retten til kulturell identitet. Sosialt kan kultur bidra til å skape mangfold, møteplasser, samhold og menneskelig vekst, og legge til rette for frivillighet.

Men som gjennomgangen i kapittel 2 viser kan kultur også spille en rolle innfor de andre dimensjonene. Miljømessig kan kultur og kulturmiljøer bidra til å skape attraktive bomiljøer, og vern av fysiske kulturobjekter kan være mer ressursparende enn nybygg. Økonomisk kan kulturell og kreativ næring bidra med lokal og regional sysselsetting, både direkte og indirekte gjennom ringvirkninger til andre næringer. Det er også mulig å løfte kultur som en egen fjerde dimensjon, dvs at kultur og kulturelle uttrykk tillegges egenverdi og like stor vekt som de tre andre dimensjonene. Sistnevnte er et perspektiv som trekkes frem i flere internasjonale initiativ og forskningsarbeider. Kultur blir også vurdert som en grunnleggende premiss for alt arbeid med en bærekraftig utvikling.

Det gjennomføres en god del forskning på temaet kultur og bærekraft, og det er en enighet om at kultur er viktig for en bærekraftig utvikling. Samtidig er mye av litteraturen om temaet mer preget av strategiske dokumenter og utvikling av metoder mv. for å hensynta bærekraftsperspektivet i kulturen og vise versa. Det er så langt vi har funnet lite empirisk forskning om hvordan disse «sektorene» påvirker hverandre. Sannsynligvis er en god del av utgangspunktet for den antatte sammenhengen de samme mekanismer som er omtalt i temaene kompetanse/undervisning og demokrati.

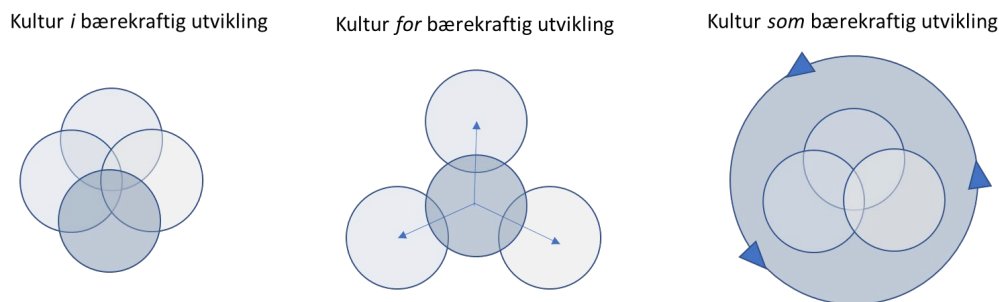
Miland m.fl (2021) peker på at det finnes mye litteratur om økonomisk og sosial bærekraft, uten at disse begrepene nødvendigvis brukes. Dette kan for

³⁹ Kulturelt mangfold er oppgitt å være en verdifull ressurs for å oppnå alle de 17 bærekraftsmålene (<https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal>), men det er kun i mål 4.7 (knyttet til utdanning) som kultur nevnes eksplisitt: «Innen 2030 sikre at alle elever og studenter tilegner seg den kompetansen som er nødvendig for å fremme bærekraftig utvikling, blant annet gjennom utdanning i bærekraftig utvikling og livsstil, menneskerettigheter, likestilling, fremme av freds- og ikkevoldskultur, globalt borgerskap og *verdsetting av kulturelt mangfold og kulturens bidrag til bærekraftig utvikling*».

eksempel handle om arbeidsvilkår for kunstnere og kulturarbeidere, og tema som inkludering, fellesskap, danning og demokratisering.

I perioden 2011-2015 ble det gjennomført et europeisk forskningsprosjekt om kulturens rolle i en bærekraftig fremtid: Investigating Cultural Sustainability (Dessein, Soini, Fairclough, & Horlings (red), 2015). I dette prosjektet drøftes kultur og bærekraft på tre forskjellige nivåer: kultur i, for eller som bærekraftig utvikling, se figur 1.

Figur.3.1 Tre roller for kultur i en bærekraftig utvikling

Kilde: Dessein m.fl. (2015).

Kultur i bærekraftig utvikling: kultur utgjør her en fjerde pilar i bærekraftig utvikling. Dette er en i og for seg praktisk tilnærming, men den har også åpenbare begrensninger. Svakheter ligger i at den kan begrenses til å kun omhandle kultur som er ansett å ha en verdi, og bare inkludere kulturell og kreativ sektor, dvs. at kulturbegrepet blir for instrumentelt. Det kan også hindre at man ser koplingen mellom natur og kultur, og til andre samfunnsområder. Mulighetene som denne tilnærmingen gir, er bl.a. at den kan knytte verdier til kulturelle og kreative aktiviteter som i sin tur kan brukes i politikk og operasjonaliseres i strategier og handlingsplaner.

Kultur for bærekraftig utvikling: Her fungerer kultur som en sammenbindende og støttende kraft mellom de tre andre pilarene. Kultur må her forstås som et bredere begrep enn i «kultur i bærekraftig utvikling», og inkluderer bl.a. mangfold i menneskelige verdier og subjektive meninger og uttrykk. Kultur kan fungere som en måte å balansere andre mål i bærekraftig utvikling, og da spesielt mål som er i konflikt med hverandre. Kultur vil da få «rollen» som en go-between eller intermediær. Kulturelle uttrykk og aktiviteter kan for eksempel brukes for å prosessere og tolke utvikling og tiltak innenfor de andre dimensjonene til et «felles språk».

Kultur som bærekraftig utvikling: I denne tilnærmingen har kultur en mer fundamental rolle, og ses som et nødvendig grunnlag og struktur for å oppnå målene for bærekraftig utvikling. Dessein m.fl. (2015) formulerer det som et «en sann evolusjonær kultur, eller en øko-kulturell sivilisasjon, involverer at man praktiserer en ny forståelse av menneskets plass i verden, og at man erkjenner at mennesket ikke kan separeres fra den mer-enn-menneskelige verden». ⁴⁰ I dette perspektivet blir det også viktig at alle innbyggere er inkludert i diskusjoner og prosesser som leder opp til politiske beslutninger og strategier for en mer bærekraftig utvikling.

⁴⁰ A truly evolutionary culture, or an eco-cultural civilisation, involves practicing a new understanding of the human place in the world, and recognising that humans are an inseparable part of the more-than-human world (Dessein m.fl., 2015, s. 31).

Arbeidet som ble gjort innenfor dette forskernettverket, som etter hvert inkluderte over 100 forskere over hele Europa (inkl. Norge) kan sies å ha hatt relativt stor gjennomslagskraft, og arbeidet blir ofte sitert i nyere forskning og arbeid for og om kultur og bærekraft. Denne forskningen har dermed gitt et stort bidrag til hvordan kultur kan forstås i bærekraftig utvikling.

Duxbury, Kangas og De Beukelaer (2019) trekker frem fire forskjellige roller som kulturpolitikken kan ha for en bærekraftig utvikling:

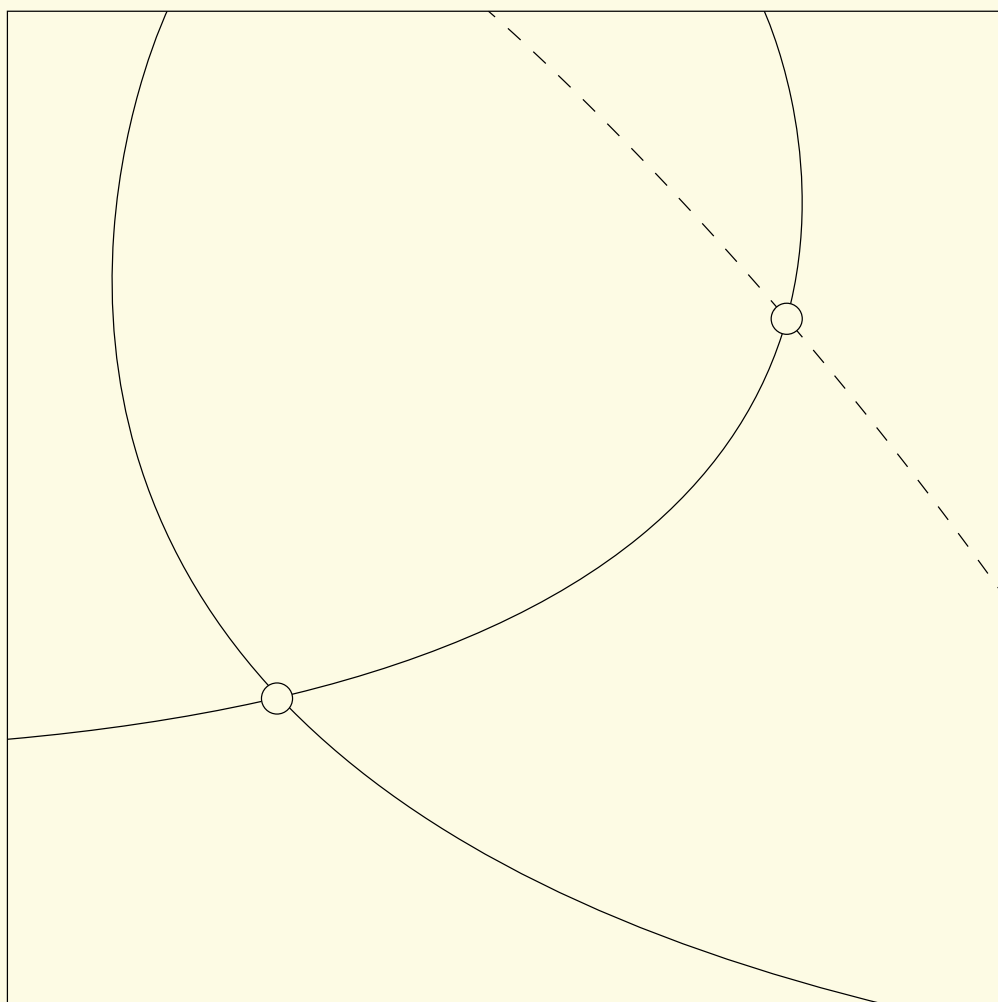
1. å sikre og bevare kulturell praksis og kulturelle rettigheter
2. å gjøre kultursektoren mest mulig «grønn»
3. å øke bevisstheten og kunnskapen om bærekraftig utvikling og klima gjennom kulturelle uttrykk og aktiviteter og dermed fungere som en katalysator for handling
4. å fostra en global økologisk forståelse (borgerskap) som kan bidra til å identifisere og håndtere bærekraft som et globalt problem.

Kulturtanken peker på at kunst og kultur hjelper oss å «tenke nytt og skape nye ting».⁴¹ Disse egenskapene er sentrale for å løse mange av samfunnsutfordringene. De peker på at kunst og kultur til barn og unge må sees som en ressurs for bærekraftsarbeidet og for å nå de 17 bærekraftsmålene, og samler mye informasjon og kunnskap om arbeidet med kultur og bærekraft for, med og av barn og unge.

Løkka (2023) undersøker hvordan bærekraftspolitikken og kulturpolitikken er koplet på hverandre, og hvordan kulturpolitikken og kultursektoren endres i møte med Agenda 2030 og bærekraftsmålene. Studien ser spesielt på hvordan kultursektoren responderer på det at bærekraftig omstilling og bærekraftsmålene er definert som hovedsporet for norsk politikk fram til 2030. Et tydelig funn var at kultursektoren forstår sin rolle primært som en del av sosial bærekraft, men i mindre grad tilknyttet dimensjonene som omhandler økonomisk og miljømessig bærekraft. Kulturen rolle for å utjevne sosiale og økonomiske forskjeller gjenfinnes både i politikken og i praksisfeltet, og er ifølge Løkka (2023) en forlengelse av kjente kulturpolitiske verdier som demokratisering og inkludering.

Kravet til bærekraftig omstilling gjør kulturpolitikken generelt mer instrumentell, men det gir samtidig sektoren et nytt legitimeringsgrunnlag. Vi ser at alle deler av sektoren tar i bruk dette legitimeringsgrunnlaget. «Kultur for kulturens skyld» erstattes av «kultur for bærekraftens skyld». Det synes å være få kritiske stemmer mot denne utviklingen. (Løkka, 2023, s. 6)

⁴¹ <https://www.kulturtanken.no/baerekraft/>

4 Kommunesektorens arbeid med kultur

Kulturelle uttrykk og aktiviteter drives i hovedsak av sivilsamfunnet, men kommunesektoren spiller en sentral rolle som tilrettelegger for et rikt kulturliv. Noen av disse oppgavene er regulert av lovverket, mens andre er gjenstand for kommunens egne prioriteringer.

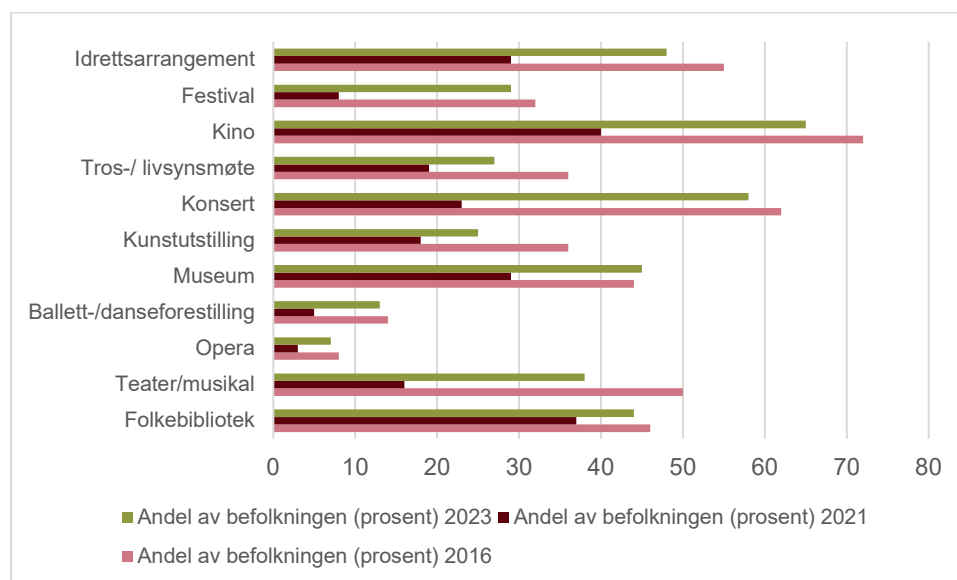
Kulturaktiviteter og kulturbruk har i all hovedsak sin utgangspunkt i sivilsamfunnet, i form av den enkeltes ønske om å uttrykke sig og/eller oppleve kulturelle uttrykk. Samfunnseffektene av kultur handler i stor grad om at innbyggerne har mulighet til kulturell utfoldelse i tråd med både erkjente og ikke-erkjente behov. Både lokale og sentrale myndigheter har både ansvar for og formelle oppgaver i å legge til rette for og forsterke sivilsamfunnets kulturutfoldelse. I dette kapitlet drøfter vi nærmere hva disse oppgavene er. Men først kan det være nyttig å se nærmere på data over kulturbruk, slik de framkommer i offentlig statistikk.

4.1 Hvem bruker kultur?

SSB publiserer jevnlig statistikk over det norske kulturforbruket i form av Norsk kulturbarometer.⁴² Det sist publiserte barometeret, med tall for 2023 viser at det var en stor oppgang i forbruket av kultur fra forrige barometer i 2021, hvor korona-pandemien la store begrensninger på muligheten for å benytte seg av kulturelle tilbud (se figur 4.1). Samtidig er ikke kulturbruken helt tilbake på samme nivå som det var i 2016, som var det siste før koronapandemien som undersøkelsen ble gjennomført.

⁴² [Norsk Kulturbarometer](#) som baserer seg på en spørreundersøkelse om befolkningens bruk av forskjellige kulturtilbud.

Figur 4.1 Andel som har brukt ulike kulturtilbud siste 12 måneder (9 år og eldre)

Kilde: Norsk kulturbarometer, SSB

Barn og unge mellom 9 og 15 år var den gruppen som i størst grad benyttet seg av fysiske kulturtilbud i 2023, i form av kinobesøk, folkebibliotek, teater, ballet/dans og museer. Gruppen 67 år eller eldre, hadde den største andelen for besøk på operaforestillinger og kunstutstillinger. Konserter og festivaler hadde størst andel besøk blant unge voksne mellom 16 og 24 år.

En grunn til at kulturbruken er lavere enn i 2016 er at prisene på kultur- og fritidstjenester økte med nesten det dobbelte av den generelle prisveksten fra 2022 til 2023.⁴³ I samme periode har høyere renter og generelt økte priser bidratt til at flere har fått dårligere råd. I Norsk kulturbarometer for 2023 er det også flere som sier at de ikke har råd til så mange kulturopplevelser som de ønsker, og da spesielt grupper som har lav utdanning og inntekt. Økonomi er den vanligste grunnen folk oppgir for at de ikke er oftere på konsert og teater, mens det for kulturtilbudene kino, museum og idrettsarrangementer i større grad er mangel på tid som hindrer økt bruk. For gruppen over 80 år er det primært helsen som hindrer bruk av kulturtilbud, for eksempel for at man har utfordringer rundt transport. Transportutfordringene gjelder også folk som bor i spredtbygde strøk, og er en viktig grunn til at de ikke er oftere på idrettsarrangement, kino, museum, teater eller konsert

4.2 Kommunens og fylkeskommunens kulturoppgaver

Kommunesektoren har fire roller; som demokratisk aktør, leverandør av tjenester til befolkningen, myndighetsutøver og arbeid med samfunnsutvikling. Kultur er en viktig oppgave for kommunene og fylkeskommunene innenfor alle de fire rollene. Tabell 4.1 gir eksempler på noen av oppgavene og tiltakene kommuner og fylkeskommuner har på kulturfeltet innenfor disse fire rollene.

⁴³ <https://www.ssb.no/priser-og-prisindekser/konsumpriser/statistikk/konsumprisindeksen>

Tabell 4.1 Eksempler på kommunenes og fylkeskommunenes tiltak og oppgaver innenfor kulturfeltet

Demokratisk aktør	Tjenesteleverandør	Myndighetsutøver	Samfunnsutvikling
Kommunen			
Utforme og iverksette kulturpolitikk	Kulturskole, Kulturhus Frivilligsentral, Museum og bygdetun; UKM ^a , DKS, Utviklings- og formidlingsprosjekt, Folkebibliotek, Skolebibliotek, Kulturfag i grunnskolen, Ungdomsklubber, Kino	Tiltak i henhold til : - Lov om offentlige styresmakters ansvar for kulturvirksomhet (kulturloven) - Lov om grunnskolen og den videregående opplæringen om kulturskoletilbud (§13-6) - Lov om folkebibliotek - Lov om språk	Planer og strategier; Økonomiske tilskudd; Utøve eierskap med styringsdialog; Utvikle kunnskapsgrunnlag; Bistå med kompetanse og veiledning; Utvikle nettverk og dialogarenaer; Priser og stipend
Fylkeskommunen			
Utforme og iverksette kulturpolitikk	DKS; Kulturfag i VGS; Regionale bibliotekoppgaver; Bibliotek i VGS; Utviklings- og formidlingsprosjekt; UKM	Tiltak i henhold til: - Lov om offentlige styresmakters ansvar for kulturvirksomhet (kulturloven) - Lov om kulturminner - Lov om arkiv - Lov om språk	Planer og strategier; Økonomiske tilskudd; Utøve eierskap med styringsdialog; Utvikle kunnskapsgrunnlag; Bistå med kompetanse og veiledning; Utvikle nettverk og dialogarenaer; Priser og stipend; Regionale forskningsfond

^a UKM – Ung Kultur Møtes er et offentlig kulturtiltak for ungdom mellom 13 og 20 år, og foregår hvert år over hele landet.

Kilde: KS

Med utgangspunkt i kulturloven er kommuners og fylkeskommuners rolle å legge til rette for og fremme et bredt spekter av regional og lokal kulturvirksomhet (Kulturlova, 2007). Virkemidlene kan være så vel økonomiske, organisatoriske som informerende tiltak. Også andre virkemidler kan være relevante. Kulturloven er en rammelov, og omfang, satsninger, lokale prioriteringer og metoder vurderes av den enkelte kommune og fylkeskommune, og innarbeides gjerne i sektorens planarbeid. Utenom kulturloven omfattes oppgaver knyttet til kulturskole⁴⁴, bibliotek⁴⁵ og kulturminnevern⁴⁶ av egne lovverk. Det er også flere andre lover som har betydning for arbeidet på kulturfeltet, for eksempel litteraturloven og språkloven.

Kommunene er lovpålagt å tilby og drifte bibliotek og kulturskoler, enten alene eller i samarbeid med andre kommuner. I tillegg drifter flere kommuner egne kulturhus, museer og lignende kulturelle møteplasser som fritidsklubber og nærmiljøsentre. Videre gir mange kommuner økonomisk støtte i form av stipend og tilskudd til kulturaktiviteter, driver strategisk planlegging og koordinering av kulturtiltak, samt har ansvar for å forvalte lokal kulturarv.

Fylkeskommunens rolle er mer strategisk og regionalt orientert enn kommunenes, og inkluderer både overordnet planlegging og praktisk tilrettelegging på tvers av flere kommuner. Gjennom regionreformen i 2018 fikk fylkeskommunene en større rolle som samfunnsutvikler, og for å sikre en helhetlig og ønsket utvikling for egen region. I reformen ble en del oppgaver

⁴⁴ Reguleres i Lov om grunnskoleopplæringa og den videregående opplæringa (opplæringslova), § 26-1.

⁴⁵ Lov om folkebibliotek (folkebibliotekloven)

⁴⁶ Lov om kulturminner (kulturminneloven)

overført fra statlig nivå, for eksempel knyttet til kulturminnevern og oppfølging og finansiering av noen kulturinstitusjoner.

I en rapport om organisering av kommunal kommunesektor finner Miland og Kleppe (2022) at 82 prosent av de 204 kommunene de undersøkte organiserte kultur i egne enheter i sammen med andre fagområder som idrett eller oppvekst. De finner også at det er stor variasjon i hvordan kommunene velger å organisere arbeidet med kultur.

En rapport fra Telemarksforskning har systematisk gjennomgått bevilgningen til kultur gjennom ulike nivåer av statlig og lokal styring (Mangset & Miland, 2024). De finner at prioriteringen av kultur i kommunene ikke er påvirket av at det er mindre statlig styring i dag enn det var på 1970- og 80-tallet. På tross av synkende statlig styring, har det vært en stabil prioritering der et gjennomsnitt på omtrent 4 prosent av kommunenes årlige driftsutgifter går til kultur. De finner heller at etablering og utvikling av profesjonelle og kommunale kulturadministrasjoner, som kulturetater, har mer å si for hvor mye som bevilges til kulturelle formål enn statlig styring i form av lovpålegg og øremerkede midler.

Som omtalt i kapittel 3 kan kultur være en viktig del i en bærekraftig utvikling. De nasjonale forventningene til lokal og regional planlegging legger til grunn at Norge har sluttet seg til 2030-agendaen med 17 mål for å fremme en sosialt, miljømessig og økonomisk bærekraftig utvikling. Rollen som samfunnsutviklere, tjenesteytere og planmyndigheter, er avgjørende for å lykkes med å realisere en bærekraftig samfunnsutvikling i hele landet. De fleste kommuner og fylkeskommuner legger bærekraftsmålene til grunn for sitt planarbeid, og bruker planprosessen til å drøfte hvordan bærekraftsmålene kan følges opp ut fra de utfordringene og mulighetene som er mest aktuelle lokalt og regionalt. For å nå bærekraftsmålene er et sterkt kulturliv en viktig ressurs, både fordi dette påvirker de fleste av de 17 enkeltmålene, men også vår måte å tenke og handle på. I tillegg må kultursektoren som alle andre sektorer ta sitt ansvar for å sikre best mulig bærekraftige løsninger i sitt arbeide.

4.2.1 Kultur i kommunenes planarbeid

Plan- og bygningsloven inneholder flere bestemmelser som er relevante for kulturområdet. Planlegging etter loven skal bidra til å samordne statlige, regionale og kommunale oppgaver og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser. Gjennom plan- og bygningsloven er alle kommuner pålagt å ha en kommunal planstrategi, og en kommuneplan som omfatter en samfunnsdel med handlingsdel og en arealdel.

Per 2024 er det ikke et krav om at kommuner skal utarbeide en kulturplan.⁴⁷ Regjeringen legger imidlertid hvert fjerde år fram nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging for å fremme en bærekraftig utvikling i hele landet. I forventningene for perioden 2023-2027 framgår det at kultur skal inngå som en viktig del av helhetlig samfunnsutvikling og være med på å sikre inkluderende og trygge lokalsamfunn (Kommunal- og distriktsdepartementet, 2023).

I november 2024 la regjeringen frem et forslag til endringer i kulturloven. I dette forslaget inngår en bestemmelse om at kommuner og fylkeskommuner

⁴⁷ (Miland & Kleppe, 2022) finner at 36 prosent av kommunene har en rendyrket kulturplan som legger grunnlaget for det kommunale kulturarbeidet.

må utarbeide skriftlige oversikter over status og behov på kulturfeltet som en del av sin planlegging. Hensikten er å styrke kulturplanleggingen lokalt ved å pålegge kommunene å ha overordnede mål og strategier for kultursektoren (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2024).

Den foreslåtte endringen er ment å bidra til å gjøre loven til et sterkere styringsverktøy, med et formål om å styrke og samordne planleggingen regionalt og lokalt, med en forankring på nasjonalt nivå. I høringsnotatet til lovendringen ble det foreslått en endring i lovens § 4, ledd 2:

«Fylkeskommunen og kommunen skal ha oversikt over status og utviklingsbehov på kulturfeltet. Oversikta skal være skriftleg. Fylkeskommunen og kommunen skal i arbeidet sitt med planar etter plan- og bygningslova kapittel 8 og 11 fastsetja overordna mål og strategiar for kulturfeltet. Måla og strategiane bør vere eigna til å møte dei utfordringane fylkeskommunen og kommunen står overfor med utgangspunkt i oversikten nevnt i første punktum» (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2023). Denne formuleringen ligger fast i lovforslaget, men departementet presiserer at kravet kan oppfylles gjennom samfunnsdelen i kommuneplanen. Det betyr at det ikke stilles krav om en egen kommunedelplan for kultur, og heller ikke annen detaljert regulering av planprosessen eller innholdet i planverket. Det som vil kreves er en skriftlig dokumentasjon av status og utviklingsbehov på kulturfeltet.

I forbindelse med høringen av lovforslaget har det vært diskusjon om hvorvidt krav til sektorvis planlegging kan svekke en helhetlig planlegging på tvers av sektorer, noe som enkelte, inkludert KS, har uttrykt skepsis til.⁴⁸ Til tross for dette er det stor enighet om at en styrket kulturlov kan bidra til å løfte kulturens rolle i samfunnsutviklingen.

⁴⁸ <https://www.ks.no/fagomrader/barn-og-unge/kultur/endringer-i-kulturloven-pa-horing/>

5 Konklusjoner og anbefalinger

Kommunesektoren står overfor krevende økonomiske prioriteringer. For at kulturfeltet skal prioriteres i stramme kommunebudsjetter, er det viktig å være klar over samfunnseffektene av kultur. Ved å basere seg på forskning om betydningen av kultur for blant annet folkehelse, utdanning og økonomisk verdiskaping, kan man sette innsatsen på kulturfeltet inn i en større sammenheng.

5.1 Kulturens rolle

Vår gjennomgang av forskningen på kulturens effekter viser at effektene er mange, og positive – også om de ikke alltid kan måles kvantitativt eller at det er et helt entydig årsaksforhold. Kulturanalys Norden (2024) gir en grundig gjennomgang av svakheter ved mye av den publiserte forskningen, og dette handler bl.a. om usikre årsaksforhold (er det for eksempel sosioøkonomiske faktorer som forklarer både helse og kulturbruk), metodiske problemer (deltakere i en aktivitet tenderer å svare mer positivt enn det objektiv er grunnlag for), publiseringsbias (dvs. at positive resultater i større grad publiseres enn negative). De er samtidig tydelige på at kritikken mot en del av den publiserte forskningen ikke skal oppfattes som at kultur ikke kan ha en positiv effekt, men at det er en risiko for at disse effektene overdrives og ikke minst skygger for kulturens egenverdi.

Vår gjennomgang av forskningen viser at deltakelse i kulturelle aktiviteter, som utøver eller publikum, gir positive helse- og læringseffekter og tilbyr en arena for sosialt samvær med andre, dvs. virker både på individuelt nivå og på gruppenivå. På det individuelle nivået tilbyr deltakelse i kulturaktiviteter mulighet for uttrykk, refleksjon og kritisk tenking (Kulturanalys Norden, 2024). Andre momenter handler om læring, endret atferd og attityde samt et økt ønske om å delta i samfunnslivet. Samtidig er det viktig å være klar over at kausaliteten kan være vanskelig å identifisere. På gruppe- eller samfunnsnivå skaper deltakelsen muligheter for møter, samvær og dialog. Begge disse «kanalene» spiller over i positive samfunnseffekter, for eksempel i form av friskere befolkning og redusert risiko for utenforskap, og kan gjennom dette gi store samfunnsøkonomiske effekter. Sett over et lengre tidsløp, kan det også argumenteres for at effektene vi har sett på, akkumuleres i befolkningen ved at en gradvis større del av befolkningen kan delta i samfunnsutviklingen på en bedre måte enn uten tilgang til kulturell utfoldelse.

Det finnes mye forskning på kulturens effekter, og vi har ikke hatt mulighet for å gå gjennom alt av dette. Gjennom å basere oss på nylig gjennomførte større metaanalyser og kartlegginger av (deler av) disse effektene er vi imidlertid rimelig sikre på at vi har fanget opp den mest sentrale forskningen. Vi kan likevel ha oversett forskning som kunne ha pekt på andre effekter og/eller andre resultater.

5.1.1 Hull i forskningen

En del av oppdraget har vært å identifisere hvor det er hull i forskningen. Det er ikke noe enkelt område som peker seg ut som lite forsket på, og gjennomgangen har også vist at det pågår veldig mye forskning på enkelte områder, men hvor det foreløpig finnes lite publiserte resultater. Samtidig er forskningen omfattende og vanskelig å overskue da den omfatter mange forskjellige områder og akademiske disipliner (Kulturanalys Norden, 2024). Om det skal pekes på mangler kan det for eksempel handle om studier som gir tydeligere svar på årsaksforholdene, og studier som har en mer tverrfaglig tilnærming. I dag skjer mye av forskningen innenfor gitte fag (helse, pedagogikk, sosiologi mv.). Samtidig kan det også være behov for å mer forskning for å stadfeste den observerte sammenhengen mellom kultur og for eksempel helse, for å få sikrere kunnskap om årsaksforholdene:

Det burde, ut fra de mange enkeltstående rapporter om positive effekter av musikk, være høyt prioritert å få utført tilfredsstillende kontrollerte studier av musikkens kliniske effekt, kanskje særlig innen intensivmedisin, geriatri, nevrologi, pediatri, psykiatri og palliativ omsorg. (Myskja & Lindbæk, 2000)⁴⁹

Som nevnt er mye av forskningen knyttet til egne fagdisipliner, hvilket dels gjør at forskningen kan være lite tilgjengelig for andre en fagekspertene og dels at forskningens betydning for samfunnet i noen tilfeller er underkommunisert. Det kan derfor være behov for forskning eller utredninger som i større grad ser på hva de identifiserte effektene betyr for samfunnet. Dette kan for eksempel være i form av samfunnsøkonomiske analyser av ulike effekter av kultur.⁵⁰

Samtidig er det vanskelig å *måle* samfunnseffekter, selv om det er mulig å identifisere sannsynlige effekter, slik som den gjennomgåtte forskningen viser. Måleproblemene er store bl.a. fordi kulturelle aktiviteter treffer en rekke aspekter ved hva mennesker opplever som glede og nytte. Måling av samfunnsmessige effekter krever både avgrensing av hvilke kulturelle aktiviteter man ønsker å måle effekter av og hvilken nytte de antas å ha. Tverrfaglig forskning kan være nødvendig for å fange inn bredden av nyttegevinster menneskene har av kulturelle aktiviteter.

5.2 Betydningen for kommuner og fylkeskommuner

Kommunesektoren står overfor en rekke samfunnsmessige utfordringer, som kan forventes å bli forsterket de kommende årene. Noen av disse utfordringene er knyttet til en aldrende befolkning, for høyt innslag av psykisk uhelse hos yngre, utenforskap og marginalisering, integrering og klimaendringer. Vår gjennomgang av forskningen viser at kulturelle uttrykk,

⁴⁹ Selv om dette er en litt eldre referanse oppfatter vi at utsagnet fortsatt er gyldig, og også kan oversettes til ikke bare å handle om musikk, men kulturelle uttrykk mer generelt.

⁵⁰ For eksempel kan helseeffekter beregnes basert på samme metode som Helsedirektoratet anbefaler for å beregne nytten av fysisk aktivitet og andre tiltak som har helseeffekter (Helsedirektoratet, 2015).

enten man er utøver, tilskuer eller engasjert på annen måte, sannsynligvis bidrar positivt til å håndtere mange av disse utfordringene. Også om det ikke finnes samfunnsøkonomiske beregninger av den samlede nytten av den offentlige finansieringen av kultur er det sannsynlig at mange av de offentlige kulturtiltakene både er samfunnsøkonomisk lønnsomme og kostnadseffektive.⁵¹

Dersom kommuner reduserer egen ressursbruk på kultur, vil det naturligvis på kort sikt gi kostnadsbesparelser. De positive sammenhengene mellom kulturaktiviteter og samfunnsøkonomisk nytte pekt på over, tyder imidlertid på at risikoen da øker for større samfunnsøkonomiske kostnader senere. Det er en utfordring at disse kostnadene ikke nødvendigvis synes på kommunens eller fylkeskommunens budsjett – men må bæres av den enkelte (gjennom færre utfoldelsesmuligheter) og andre samfunnsaktører (gjennom bortfall av positive eksterne effekter). Men en god del kan også dukke opp som økte kostnader i andre deler av kommunens budsjett enn kulturbudsjettet.

5.2.1 Kultur i planarbeidet

At kulturen spiller inn på mange samfunnsområdet, og ikke minst kan spille en viktig rolle i utviklingen mot et mer bærekraftig samfunn betyr at kultur ikke kan ses som et isolert, eget område uten må sees i sammenheng med andre politikkområder som for eksempel helse, omsorg, oppvekst, utdanning og næringsutvikling. Denne sammenheng må ikke bare være i form av at kultur «henges på» de andre områdene, men må bli en integrert del inn i andre sektorer – og også at de andre politikkområdene tas inn i kulturpolitikken. Å etablere egne kulturplaner, kan selvsagt bidra til å øke statusen for kultursektoren, men risikerer også en fortsatt silotenking, om det ikke kompletteres med at kultur tas inn i andre sektorplaner og at andre sektorer gjenspeiles i kulturplanen. Å, som endringene i kulturloven legger opp til, utarbeide en oversikt over status på kulturområdet lokalt vil være nyttig uansett om det utarbeides egne kulturplaner eller at kultur primært inngår i samfunnsplanen og relevante sektorplaner. En oversikt over hvilke kulturelle ressurser som finnes i kommunen eller fylket vil være et viktig grunnlag for utvikling av fremtidig kulturpolitikk. Med kulturelle ressurser avses bla. profesjonelle aktører i kultursektoren, arrangementer og aktiviteter og eksisterende lokaler som benyttes for ulike typer av kulturelle aktiviteter.

I arbeidet med å ta kultur inn i kommunesektorens planarbeid, uansett om det er samfunnsplanen, en egen kulturplan eller i andre sektorplaner er det viktig å benytte seg av og bygge på eksisterende kunnskap om kulturens rolle. Den forskningen som er kartlagt i dette prosjektet kan det derfor være viktig å ta hensyn til i planarbeidet.

Det finnes mange handlingsplaner og tidligere strategier som kan brukes som mal eller inspirasjon ved utvikling av lokale og regionale planer og strategier. For eksempel har Norsk kulturforum utviklet en sjekkliste for kommunal og regional kulturpolitikk, som kan være et viktig verktøy for planarbeidet (Norsk kulturforum, 2024). Sjekklisten består av 10 spørsmål, for eksempel om det finnes kulturtilbud for hele befolkningen, om det finnes gode rammer for både profesjonelt og frivillig kulturliv og om kommunen har kulturfaglig kompetanse i

⁵¹ Ifølge Kulturdirektoratet oppgår den offentlige finansieringen av kultur til ca 25 milliarder kroner pr år. Vista Analyse (2021) anslår nytten av det frivillige musikklivet til minst 16 milliarder kr. Disse tallene er ikke sammenlignbare, da omfatter svært forskjellige kostnader og nytte, men de gir likevel en pekepinn på størrelsesorden av de samfunnsøkonomiske kostnadene og nytten.

forvaltningen. Disse spørsmålene vil være sentrale i en kartlegging av tilgjengelige ressurser på kulturfeltet.

En viktig læring fra forskningen og tidligere arbeid er at planer og strategier bør utarbeides i dialog med representanter for kultursektoren og for sivilsamfunnet, dvs. både med de som tilbyr kultur og de som er «brukere» av kulturen – som tilskuere eller frivillige utøvere. Videre er det, som påpekt over, viktig å inkludere alle de andre samfunnsområdene som kommunen og fylkeskommunen har ansvar for. I et bærekraftsperspektiv bør ikke kultur betraktes eller behandles utfra et snevert sektorielt perspektiv. Samtidig bør man ikke strekke kulturbegrepet for langt heller, da det fort kan bli for altomfattende og nærmest miste sin mening.

5.2.2 Støtte til kultur

Det meste av kulturaktivitet kommer som et resultat av et menneske ønsker å være kulturelt aktive. Men aktivitet krever generelt ressurser - tid, utstyr og betaling for de profesjonelle ressursene. Omfanget av de kulturelle aktivitetene er også viktig for nytten samfunnet har av kultur. Det er sannsynlig at i de fleste lokalsamfunn er nytten av mer kultur langt større enn hva tid og penger i dag kan muliggjøre. Det betyr at kulturelle aktiviteter og uttrykk har positive eksterne effekter, som motiverer offentlig støtte.

Det er videre størst grunn til å regne med det er mest uforløst kulturtilbud og -aktivitet i mindre lokalsamfunn. Det følger av at det er stordriftsfordeler i mye kulturproduksjon, og mindre lokalsamfunn kan være for små både for å muliggjøre kommersielle tilbud og mobilisere frivillige til attraktivitet som krever innsats fra mange. Også dette er et argument for offentlig støtte, spesielt i mindre lokalsamfunn.

Den offentlige støtten kommer overordnet i form av to typer ressurser, som begge påvirker omfanget av kultur – lokaler og annen infrastruktur, og støtte til aktiviteter:

- Lokaler og annen infrastruktur både senker kostnadene for utøvelser og forenkler aktivitet. Samtidig krever lokaler investeringer som det tar lang tid å nedskrive, og ligger utenfor rekkevidde for de fleste enkeltpersoner (og mindre grupper). Kommuner kan derfor spille en avgjørende rolle i å investere i lokaler, og tilby dette til lokalt kulturliv.
- Støtte til kulturaktiviteter, gir muligheter til å trekke på profesjonelle aktører som kan bidra til høyere kvalitet i kulturuttrykk, gi viktige læringseffekter og mestringsglede for spesielt unge.⁵² Eksempelvis, vil kulturskoler både påvirke og bli påvirket av hva som skjer av frivillige kulturaktiviteter. Det samme gjelder støtte til alt fra lokale teatre til museumsaktiviteter. På lengre sikt kommer bidrag til å finansiere et visst innslag av profesjonelle aktiviteter hele samfunnet til gode ved at kulturell kapital bygges og omfanget av kulturelle aktiviteter øker. Skal det påvirke lokalsamfunnet på lengre sikt er det imidlertid avhengig av at støtten kan påregnes å vedvare. Som en overordnet samfunnsplanlegger og myndighet, kan kommuner ha en avgjørende rolle i å sikre stabilitet i støtte til kulturell aktivitet, noe som igjen er avgjørende for at det faktisk bygges opp kulturell kapital i det enkelte lokalsamfunn.

⁵² En nylig gjennomført analyse av barrierer for barn og unges deltakelse i kulturfrivilligheten peker bl.a. på et økt kostnadsnivå, som bl.a. drives av bruken av lønnede profesjonelle instruktører o.lign, og at samarbeid med kommunen om kostnadsdekning bidrar til at flere har råd til å delta i denne type aktiviteter (Hansen, Stoltenberg, Solheim, & Thau, 2024)

Ved prioritering av det kommunale og fylkeskommunale kulturbudsjettet er det, med grunnlag i den identifiserte forskningen, sannsynligvis best å

- sikre tilbud til barn og unge – det er særlig barn som har positive effekter av kulturens evne til å styrke innlæring. Videre kan kultur tilby unge et sosialt fellesskap som reduserer risikoen for utenforskap og marginalisering. Kulturskole, bruk av kreative og estetiske fag og metoder i skolen/utdanningen, og tilgang til arenaer for å utøve kultur er her viktige stikkord.
- sikre eldre et variert og godt tilbud – kulturelle aktiviteter kan for eksempel virke forebyggende for aldersrelaterte plager og øke velværet hos demente. I tillegg er dette en gruppe som kan ha vanskeligheter med å bruke det «kommersielle» kulturtilbudet.
- sikre «infrastrukturen», dvs. fysiske og digitale arenaer hvor forskjellige typer kultur kan uttrykkes og oppleves, og som tilbyr arenaer for sosialt fellesskap.

Kulturbarometeret viser at de med lave inntekter ikke bruker kulturtilbud i like stor grad som andre, dvs. at kultur er et inntekstelastisk gode. Forskningen viser samtidig at denne gruppen sannsynligvis har den høyeste marginalnytt av kultur. Dette taler for at det offentlige har en rolle å spille når det gjelder å sikre at visst nivå på kulturaktiviteter og -uttrykk er tilgjengelig for alle.

For å utløse en del av de effekter som er identifisert i forskningen kan eller bør kommunen stille krav til noen av de aktiviteter man støtter. Dette kan for eksempel være knyttet til miljø/klima, men også de sosiale elementene – for eksempel muligheten for å engasjere frivillige, og hvem de henvender seg til (barn og unge, eldre, utsatte). Dette kan være viktig for å inkludere kultur i arbeidet med bærekraftmålene. Samtidig er «armlengdes avstand» viktig, og kommunen skal selvsagt ikke påvirke det kulturelle innholdet.

Det finns skäl för kulturpolitiken, på olika nivåer, att tydliggöra sitt förhållningssätt till mål inom andra politikområden, exempelvis kring när det är befogat med förväntningar på konsten och kulturen att den ska bidra till specifik nytta och när det inte är det. Överväganden på detta område bör relateras till de värden som står i centrum för kulturpolitiken och som i huvudsak handlar om allas möjlighet att delta i kulturlivet, om möjligheterna att verka och förkovra sig som konstnär och kulturskapare, och om konstens och kulturens obundenhet och frihet. (Kulturanalys Norden, 2024, s. 62)

Referanser

- Alterhaug, H. (2021). Fordyping, frihet og fravær av stress. Erfaringer med estetiske uttrykksformer i teoretiske fag på ungdomstrinnet. *Acta Didactica Norden*, ss. 1-22.
- Alterhaug, H. (2023). Innflytelse, utforskning og spenning. Ungdomsskolelevers erfaring med estetiske uttrykksformer i undervisning. *Nordisk tidsskrift for ungdomsforskning*, ss. 1-18.
- Bille, T., & Storm, H. N. (2021). Local development policy: do new culture houses have an impact on migration? The case of Norway. *European Planning Studies*.
- Bone, J., & Fancourt, D. (2022). *Arts, Culture & the Brain. A literature review and new*. London: Institute of Epidemiology & Health Care, University College London.
- Bygren, L. O., Konlaan, B. B., & Johansson, S.-E. (1996). Attendance at cultural events, reading books or periodicals, and making music or singing in a choir as determinants for survival: Swedish interview survey of living conditions. *BMJ*.
- Campagna, D., Caperna, G., & Montalto, V. (2020). Does Culture Make a Better Citizen? . *Social Indicators Research*.
- Catterall, J. S., Dumais, S., & Hampden-Thompson, G. (2012). *The Arts and Achievement in At-Risk Youth: Findings from Four Longitudinal Studies*.
- CURBATHERI. (2022). *Deep Cities- CURBATHERI project Policy Brief: Integrating values-based approaches into heritage management. DELIVERABLE D5.6*. . JPI CH Conservation, protection and use.
- Denti, D., Crociata, A., & Faggian, A. (2022). *Knocking on Hell's door: dismantling hate with cultural consumption*.
- Department of Culture, Media and Sports. (1998). *Creative Industries mapping document*. London: DCMS.
- Dessein, J., Soini, K., Fairclough, G., & Horlings (red), L. (2015). *Culture in, for and as Sustainable Development. Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability*. Univer.
- Ding, K., Li, J., Li, X., & Li, H. (2024). Understanding the Effect of Listening to Music, Playing Music, and Singing on the Brain Function: A Scoping Review of FNIRS Studies. *Brain science*, s. 14 (751).

- Duxbury, Kangas, & De Beukelaer. (2019). Cultural policies for sustainable development: four strategic paths. *International Journal of Cultural Policy* 23(2), ss. 214-230.
- Dümcke, C., & Gnedovsky, M. (2013). *The Social and Economic Value of Cultural Heritage: literature review*. European Expert network on culture (EENC) paper.
- Ericsson, B., & Alnes, P. (2017). *Kulturelle næringer, innovasjon og lønnsomhet*. Rapport 03-2017, Kunnskapsverket - NASjonalt kunnskapssenter for kulturelle næringer.
- Eriksson, B. (2023). Bonding and bridging: Social cohesion in collaborative cultural practices in shared local spaces. *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, ss. 26-41.
- Fancourt, D., & Saoirse, F. (2019). *Health Evidence Network synthesis report 67: What is the evidense on the role of the arts in improving health and well-being? - A scoping review*. World Health Organization .
- Fancourt, D., & Steptoe, A. (2019). Effects of creativity on social and behavioral adjustment in 7- to 11-year-old children. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 30-39.
- Fancourt, D., & Tymoszuk, U. (2019). Cultural engagement and incident depression in older adults: evidence from the English Longitudinal Study of Ageing. *The British Journal of Psychiatry*, 225-229.
- Folkehelseinstituttet. (2023, 05 05). *Musikkterapi for personer med utfordringer med språk og kommunikasjon etter hjerneslag*. Hentet fra FHI.no: <https://fhi.no/publ/2023/musikkterapi-for-personer-med-utfordringer-med-sprak-og-kommunikasjon-etter/>
- Fufa, S., Flyen, C., & Venås, C. (2020). *Grønt er ikke bare en farge: Bærekraftige bygninger eksisterer allerede*. SINTEF akademisk forlag.
- Furuseth, S. (2021). Bærekraftdilemmaer i Maja Lundes klimaromaner. I M. Axelsson, & B. B. Opset, *Fortellinger om bærekraftig utvikling* (ss. 85-102).
- Furuseth, S., & Henning, R. (2023). *Økokritisk håndbok*. Universitetsforlaget.
- Gran, A.-B., Torp, Ø., & Theie, M. G. (2015). *Kreativ næring i Norge 2008-2014*. Rapport nr. 1, BI Centre for Creative Industries.
- Groth, C., & Gulliksen, M. S. (2024). Thinking through hands in education. I T. Schilhab, & C. Groth, *Embodied Learning and Teaching Using the 4E Cognition Approach* (ss. 83-92). London: Routledge.
- Hamilton, J. (2023). *Building a better brain trough music, dance and poetry*. Hentet fra NPR: <https://www.npr.org/sections/health-shots/2023/04/03/1167494088/your-brain-on-art-music-dance-poetry>
- Hammonds, D. W. (2023). *Culture and Democracy: How citizens' participation in cultural activities enhances civic engagement, democracy and*

social cohesion. Lessons from international research . EU-kommisjonen .

Hamre, O., & Saue, S. (2011). *Fargespill*. Spiral.

Hanna-Pladdy, B., & Byron, G. (2012). Recent and past musical activity predicts cognitive aging variability: Direct comparison with general lifestyle activities. *Frontiers in Human Neuroscience*, 198.

Hansen, W. W., Stoltenberg, D., Solheim, Ø. B., & Thau, M. (2024). *Økonomiske barrierer for barn og unges deltakelse i kulturfrivilligheten*. Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.

Hauge, A., Ibenholt, K., Ericsson, B., Hallin, G., Frisell, M., Dahlf, C., . . . Bern, A. (2023). *Sluttevaluering. Kulturell og kreativ næring*. Kulturdirektoratet.

Haugland, I., & Dalen, H. B. (2023, 11 20). *Har innvandrere som deltar frivillig høyere tillit til samfunnsinstitusjoner?* Hentet fra Statistisk sentralbyrå: <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/organisasjoner-og-medlemskap/artikler/har-innvandrere-som-deltar-frivillig-hoyere-tillit-til-samfunnsinstitusjoner>

Helsedirektoratet. (2014). *Kunnskapsgrunnlag for fysisk aktivitet til departementene*. Helsedirektoratet.

Helsedirektoratet. (2015). *Samfunnsøkonomiske beregninger av tiltak innen kosthold og fysisk aktivitet. Oversikt og forslag til beregninger*.

Holm, E. D., & Hauge, A. (2018). *Operaen - symbol og strategi?* Kunnskapsverket.

Holmes, S., & Hallam, S. (2017). The impact of participation in music on learning mathematics. *London Review of Education* 15(3), ss. 425-438.

Hundevatn, M., & Klausen, M. E. (2019). *Kan kunst være nøkkel for utvikling av eksekutive funksjoner hos barn? Anvulltende rapport for forskningspiloten Kunsten å lære*. Kulturtanken, Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen, Oppland fylkeskommune.

Hyypä, M. T., Mäki, J., Impivaara, O., & Aromaa, A. (2006). Leisure participation predicts survival: a population-based study in Finland. *Health Promotion International*, 5-12.

Hyypä, M. T., Mäki, J., Impivaara, O., & Aromaa, A. (2007). Individual-level measures of social capital as predictors of all-cause and cardiovascular mortality: a population-based prospective study of men and women in Finland. *European Journal of Epidemiology*, 589-97.

Jochumsen, H., Julsrud, T., Mathiasson, M., Solum, E. B.-D., Guillen-Royo, M., Førde, A., & Bakkevoll, S. (2023). Upscale. Upscaling Sustainable Collaborative Consumption Using Public Libraries. *Nordic Journal of Library and Information Studies*, ss. 94-105.

- Jones, S., Bonacchi, C., Robson, E., Broccoli, E., Hiscock, A., Biondi, A., . . . Diaz-Andreu, M. (2024). Assessing the dynamic social values of the 'deep city': An integrated methodology combining online and offline approaches. *Progress in planning* 187.
- Khawaja, M., & Mowafi, M. (2006). Cultural Capital and Self-Rated Health in Low Income Women: Evidence from the Urban Health Study, Beirut, Lebanon. *Journal of Urban Health*, 444–458.
- Kommunal- og distriktsdepartementet. (2023). *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023–2027*.
- Kultur- og likestillingsdepartementet. (2023). Høringsnotat: Forslag til endring i lov om offentlig styresmakters ansvar for kulturverksemd (kulturlova). Kultur- og likestillingsdepartementet.
- Kultur- og likestillingsdepartementet. (2024). *Prop. 6 L (2024-2025) Endringer i kultulova (føremål, armlengd og kommunal planlegging)*.
- Kulturanalys Norden. (2024). *Kulturens roll och nytta i samhällsutvecklingen*. . Nordisk kulturfakta 2023:05, Nordisk ministerråd.
- Kulturlova. (2007). *Lov om offentlige styresmakters ansvar for kulturverksemd (LOV-2007-06-29-89)*. Hentet fra Lovdata: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2007-06-29-89>
- Kulturrom, NOKU og Norske kulturhus. (2024). *Fyrtårn eller sinke? Framtidas kulturlokaler i den grønne omstillingen*. Kulturrom.
- Kunnskapsdepartementet. (2017). *Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen. Fastsatt som forskrift ved kongelig resolusjon. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020*. Kunnskapsdepartementet.
- Kvaal, C. (2018). *Kryssende musikkopplevelser. En undersøkelse av samspill i en interkulturell musikkpraksis*. . Høgskolen i innlandet.
- Lennartsson, C., & Silverstein, M. (2001). Does engagement with life enhance survival of elderly people in Sweden? The role of social and leisure activities. *The Journals of Gerontology*, 335–342.
- Loga, J. (2010). *Livskvalitet. Betydning av kultur og frivillighet for helse, trivsel og lykke. En kunnskapsoversikt*. . Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Løkka, N. (2023). *Mot en grønn og bærekraftig kultursektor. En statusrapport*. TF-rapport 794, Telemarksforskning.
- Løkka, N., Hjemdahl, A.-S., & Kleppe, B. (2021). *Frivillig kulturvern. Et kulturvern innenfra*. Fagbokforlaget.
- Løkken, B. I. (2023). *Engagement in cultural activity and public health. The HUNT study Norway*. Doctoral theses 2023:132, NTNU.
- Løkken, B. I., Rangul, V., Merom, D., Ekholm, O., Krokstad, S., & Sund, E. R. (2018). Are Playing Instruments, Singing or Participating in Theatre Good for Population Health? Associations with Self-Rated Health and

All-Cause Mortality in the HUNT3 Study (2006–2008), Norway. *Music and Public Health*, 33–54.

Løkken, B., Merom, D., Sund, E., Krokstad, S., & Rangul, V. (2022). Cultural participation and all-cause mortality, with possible gender differences: an 8-year follow-up in the HUNT Study, Norway. *Journal of Epidemiology and Community Health*, ss. 74:624-630.

Løkken, B., Merom, D., Sund, E., Krokstad, S., & Rangul, V. (2021). Association of engagement in cultural activities with cause-specific mortality determined through an eight-year follow up: The HUNT Study, Norway. *PLoS ONE*.

Løkken, B., Sund, E., Krokstad, S., Bjerkeset, O., & Rangul, V. (2024). Engagement in cultural activities and general practitioner consultations. Observational findings from the HUNT study, Norway. *Foreløpig ikke publisert*.

Mangset, P., & Miland, K. P. (2024, mai 29). Trenger den kommunale kultursektoren staten i ryggen? *Nordisk kulturpolitisk tidskrift*, Vol. 27, Utg. 1, ss. 139-154.

Maxwell, R., & Miller, T. (2017). Greening cultural policy. *International Journal of Cultural Policy*, ss. 174-185.

McGrath, R., & Stevens, K. (2019). Forecasting the Social Return on Investment Associated with Children's Participation in Circus-Arts Training on their Mental Health and Well-Being. *International Journal of the Sociology of Leisure*, ss. 163–193.

Menon Economics. (2017). *Verdien av kulturarv. En samfunnsøkonomisk analyse med utgangspunkt i kulturminner og kulturmiljøer*.

Merom, D., Ding, D., & Stamatakis, E. (2016). Dancing Participation and Cardiovascular Disease Mortality: A Pooled Analysis of 11 Population-Based British Cohorts. *American Journal of Preventive Medicine*, 756-760.

Miland, K. P., & Kleppe, B. (2022). *Kommunal kultursektor 2022: Organisering, prioritering og planlegging*. Telemarksforskning.

Miland, K. P., Hjemdahl, A.-S., Løkka, N., & Singsaas, M. (2021). *Kultur og bærekraft: en kartlegging av kunnskapsstatus og praksis i kultursektoren*. TF-rapport 631, Telemarksforskning.

Murtin, F. (2024). *The art of living well: cultural participation and well-being*. working paper No. 21. . OECD.

Murtin, F., & Zanobetti, L. (2024). The Art of Living Well: Cultural Participation and Well-Being. *Applied Research in Quality of Life*, 1763–1790.

Myskja, A., & Lindbæk, M. (2000). Eksempler på bruk av musikk i klinisk medisin. *Tidsskrift for den norske legeforening*, ss. 1186-90.

Norsk kulturforum. (2024, 11 06). *Sjekklista-for-kulturen*. Hentet fra Norsk Kulturforum: <https://www.noku.no/verktøy/sjekklista-for-kulturen/>

- NOU. (2024:3). *Felles innsats mot ekstremisme: Bedre vilkår for det forebyggende arbeidet*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Nyhagen, M. S. (2022). Slik kan ungdomselever oppleve skolen mindre stressende. *Gemini.no*.
- Oslo Economics. (2021). *Samfunnsøkonomisk vurdering av marginalisering og utenforskap*. Oslo Economics.
- Oxford Research og SØA. (2024). *Regionaløkonomisk analyse av kunst og kultur i Agder*.
- Pentikäinen, E., Kimppa, L., Pitkäniemi, A., Lahti, O., & Särkämö, T. (2023, 07 20). Longitudinal effects of choir singing on aging cognition and wellbeing: a two-year follow-up study. *Frontiers in Human Neuroscience*.
- Perignat, E., & Katz-Buonincontro, J. (2019). STEAM in practice and research: An integrative literature review. *Thinking Skills and Creativity*, ss. 31-43.
- Power, D., Flygind, S., & Haraldsen, T. (2004). *Kartlegging av kulturnæringene i Norge - økonomisk betydning, vekst- og utviklingspotensial*. Lillehammer: ØF-rapport 10/2004, Østlandsforskning.
- Protogerou, A., Konotlaimou, A., & Caloghirou, Y. (2016). Innovation in the European creative industries: a firm-level empirical approach. *Industry and innovation*.
- Rambøll. (2012). *Utredning om økonomisk verdiskaping med grunnlag i kulturminner og kulturmiljøer*.
- Riksantikvaren. (2022). *Engasjement - befolkningsundersøkelse om kulturmiljø*.
- Rønning, A., Boeskov, K., Christensen-Scheel, B., & Trulsson, Y. H. (2023). *Kulturskolen som inkluderende kraft: Perspektiver fra forskning til forandring*. Cappelen Damm.
- Schneider, C. E., Hunter, E. G., & Bardach, S. H. (2019). Potential Cognitive Benefits From Playing Music Among Cognitively Intact Older Adults: A Scoping Review. *Journal of Applied Gerontology*, 1763-1783.
- Skogheim, R., Holm-Hansen, J., & Nygaard, M. (2019). *Kultur og frivillighet i Groruddalen. En aktørkartlegging*. Oslo: NIBR.
- Stensæth, K., Asskildt, K. K., Brean, A., Johansson, K., Stedje, K., & Kvamme, T. (2024). Kor, demens og livskvalitet: Kvantitative resultater fra en korttids pilotstudie av et korprosjekt for mennesker med demens. *Tidsskriftet Musikkterapi*.
- Stockholms läns landsting. (2018). *Kulturstrategi för Stockholmsregionen*. Kulturförvaltningen, Stockholms läns landsting.
- Storm, H. N. (2022 a). *Cultural Institutions and Attractiveness: How Cultural Institutions Contribute to the Development of Regions and Local communities*. Copenhagen Business School [Phd].

- Storm, H. N. (2022). From Bilbao to Bodø: how cultural flagships are transforming local cultural life. *Journal of Cultural Economics*.
- Storm, H. N., & Bille, T. (2024). The Benefits and Attractiveness of Local Theaters. Comedy or Shakespeare – does it matter? *Cultural Trends*.
- Sundquist, K., Lindström, M., Malmström, M., Johansson, S.-E., & Sundquist, J. (2004). Social participation and coronary heart disease: a follow-up study of 6900 women and men in Sweden. *Social Science & Medicine*, 615-622.
- Särkämö, T., Laitinen, S., Numminen, A., Kurki, M., Johnson, J. K., & Rantanen, P. (2016). Clinical and Demographic Factors Associated with the Cognitive and Emotional Efficacy of Regular Musical Activities in Dementia. *Journal of Alzheimer's Disease*, 767–781.
- SØA & Oxford Research. (2023). *Ringvirkninger av kulturelle arrangementer*.
- SØA. (2016). *Kostnader ved mangelfull integrering av asylsøkere og flyktninger*. Rapport 32-2016, Samfunnsøkonomisk Analyse.
- SØA. (2024). *Verdien av kulturlivet for Voss*. R09-2024 Samfunnsøkonomisk Analyse.
- SØA og Østlandsforskning. (2020). *Kulturelle aktiviteters ringvirkninger i Møre og Romsdal*.
- SØA, Østlandsforskning og Kunnskapsverket. (2019). *Ringvirkninger av kulturelle aktiviteter i Møre og Romsdal*. R01-2019, Samfunnsøkonomisk analyse.
- Unesco. (2022). UNESCO World Conference on Cultural Policies and Sustainable Development – MONDIACULT 2022 Final Declaration. *MONDIACULT-2022/CPD/6*.
- Vareide, K. (2024). *Hvordan skape vekst? Kan steder påvirke sin egen vekst? Regional utvikling, sentralitet og attraktivitet*. Cappelen Damm Akademisk.
- Vartanian, O., & Skov, M. (2014). Neural correlates of viewing paintings: Evidence from a quantitative meta-analysis of functional magnetic resonance imaging data. *Brain and Cognition*, 52-56.
- Vickhoff, B., Malmgren, H., Åström, R., Nyberg, G., Ekström, S.-R., Engwall, M., . . . Jörnsten, R. (2013). Music structure determines heart rate variability of singers. *Frontiers in Psychology*, 1–16.
- Viola, E., Martorana, M., Ceriotti, D., De Vito, M., De Ambrosi, D., & Faggiano, F. (2024). The effects of cultural engagement on health and well-being: a systematic review. *Frontiers in Public Health*.
- Virke m.fl. (2024). *Kulturlivets klimapåvirkning*. Virke.
- Vista Analyse. (2021). *Musikk i kroner og ører. Samfunnsøkonomiske gevinster ved det frivillige musikklivet*.

Voices og Culture & Goethe Institut. (2023). *Culture & Creative Sectors & Industries driving Green Transition and facing the Energy Crisis. Brainstorming Report*. Funde by European Union.

Vyver, J. V., & Abrams, D. (2018). *The Arts as a Catalyst for Human Prosociality and Cooperation*.

Väänänen, A., Murray, M., Koskinen, A., Vahtera, J., Kouvonen, A., & Kivimäki, M. (2009). Engagement in cultural activities and cause-specific mortality: prospective cohort study. *Preventive Medicine*, 142-147.

Zbranca, R., Dâmaso, M., Blaga, O., Kiss, K., Dascl, M., . . . Pop, O. (2022). *CultureForHealth Report. Culture's contribution to health and well-being. A report on evidence and policy recommendations for Europe*. CultureForHealth. Culture Action Europe.

